

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA AGRONOMIJO

Nataša ŠMALC

OBHIŠNI VRTOVI V RIBNIŠKI DOLINI

DIPLOMSKO DELO

Visokošolski strokovni študij

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA AGRONOMIJO

Nataša ŠMALC

OBHIŠNI VRTOVI V RIBNIŠKI DOLINI

DIPLOMSKO DELO
Visokošolski strokovni študij

DOMESTIC GARDENS IN RIBNICA VALLEY

GRADUATION THESIS
Higher professional studies

Ljubljana, 2009

Diplomsko delo je zaključek visokošolskega strokovnega študija agronomije smer Hortikultura. Opravljeno je bilo na Katedri za sadjarstvo, vinogradništvo in vrtnarstvo, Oddelka za agronomijo, Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Podatke smo zbirali na območju ribniške doline.

Študijska komisija Oddelka za agronomijo je za mentorja diplomske naloge imenovala izr. prof. dr. Gregorja OSTERCA.

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednik: prof. dr. Katja VADNAL
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo

Član: izr. prof. dr. Gregor OSTERC
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo

Član: prof. dr. Jože OSVALD
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo

Datum zagovora:

Naloga je rezultat lastnega raziskovalnega dela. Podpisana se strinjam z objavo svoje diplomske naloge v polnem tekstu na spletni strani Digitalne knjižnice Biotehniške fakultete. Izjavljam, da je naloga, ki sem jo oddala v elektronski obliki identična tiskani verziji.

Nataša ŠMALC

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

- ŠD Vs
- DK UDK 712.26:635.922 (497.4 Ribnica) (043.2)
- KG okrasne rastline/ hišni vrtovi/ ribniška dolina
- KK AGRIS F01
- AV ŠMALC, Nataša
- SA OSTERC Gregor (mentor)
- KZ SI- 1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
- ZA Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo
- LI 2009
- IN OBHIŠNI VRTOVI V RIBNIŠKI DOLINI
- TD Diplomsko delo (visokošolski strokovni študij)
- OP IX, 38, [4] str., 19 pregl., 23 sl., 2 pril., 22 vir.
- IJ sl
- JI sl/en
- AL V raziskavi, ki smo jo izvedli na območju ribniške doline, smo preučevali kmečke vrtove, vzroke, ki vplivajo na njihove spremembe in poskušali podati vizijo o tem, kako naj bi izgledal tradicionalen kmečki vrt. Z metodo terenskega raziskovanja in ankete smo prišli do ugotovitev, da je zelo malo ohranjenih tradicionalnih vrtov. V vrtovih še vedno rastejo stare sorte rastlin v kombinaciji z novimi. Veliko je zimzelenih in okrasnih rastlin v listju. Manj je cvetočih rastlin. Prevladujejo trajnice in grmovnice. Enoletnice so posajene v posodah. 79,4 % je anketirancev, ki sami razmnožujejo rastline, 73,8 % jih kupi v vrtnarijah, 62,5 % jih dobi od prijateljev, 4 % iz katalogov, 3,5 % na sejnih, v tujini. Večji poudarek je na okrasni vrednosti vrta in manj na uporabni. Okrasni vrt je v vseh vrtovih, sledi mu trata (93 %), zelenjavni vrt (88,3 %), počivališče (50 %), skalnjak (29,2 %), otroški kotiček (12,5 %) in vodni vrt (12,5 %). Izginja tipična zasnova vrtov. Vnašajo se novi materiali in oblike. Spremenila se je razporeditev funkcionalnih delov vrta. Vrt se prilagaja potrebam sedanjega časa. 95,3 % anketiranih ureja vrt po lastnih idejah, 78 % povpraša za nasvet v vrtnarijah, 64 % pri prijateljih, 6,7 % dobi ideje iz revij. Kmetijstvo ima velik vpliv na preoblikovanje vrtov. Z opuščanjem kmetijstva so se spremenile potrebe in navade ljudi. Obiskali smo 1 čisto kmetijo, 12 mešanih kmetij, 11 domačij je svojo kmetijsko dejavnost popolnoma opustilo. Popisali smo 11 tradicionalnih, 9 kombiniranih in 4 moderne tipe vrtov. V povprečju so vrtovi veliki od 5 do 25 ar. Veliko večino vrtov (83 %) urejajo ženske.

KEY WORDS DOCUMENTACION

DN Vs
 DC UDC 712.26:635.922 (497.4 Ribnica) (043.2)
 CX ornamental plants/ domestic gardens/ Slovenia/ Ribnica valley
 CC AGRIS F01
 AU ŠMALC, Nataša
 AA OSTERC, Gregor (supervisor)
 PP SI- 1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
 PB University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Department of Agronomy
 PY 2009
 TI DOMESTIC GARDENS IN RIBNICA VALLEY
 DT Graduation Thesis (Higher professional studis)
 NO IX, 38, [4] p., 19 tab., 23 fig., 2 ann., 22 ref.
 LA sl
 A sl/en
 AB In this research performed in Ribnica valley we had studied farm gardens, the causes that affect their changes, and tried to give a vision on how a traditional farm garden should look like. With field researching method and survey we came to the conclusion, that very few of them are preserved as traditional gardens. In gardens are still growing old sort of plants with the combination of a new sorts. Many of them are evergreen and ornamental plants in the leaf. There are less of flowering plants. Perennials and bushes dominate the gardens. Annuals are planted in containers. 79.4 % of people from the questionnaire are growing the plants by themselves, 73.8 % of people buy them in the stores, 62.5 % of people receive them from their friends, 4 % from the catalogue, 3.5 % from the fairs in abroad. Decorative value of the garden dominates the useful value. Ornamental garden is present in all the gardens, than the grass surface (93 %), vegetable garden (88.3 %), resting place for relax (50 %), rock garden (29.2 %), kinder place (12.5 %) and water garden (12.5 %). The typical design of gardens is disappearing. Here are some new materials and forms. The organization of the functional parts of the garden is changed. The garden is adjust by the need of present time of life. 95.3 % of people from the survey arrange their garden according to their own ideas, 78 % are advised by the professionals in nurseries, 64 % get ideas from their friends and 6.7 % from the magazines. Agriculture has a major impact on the transformation of gardens. With the decreasing of agriculture the needs and habits of people have changed. We visit one full-time farm, twelve part-time farms, eleven farms has completely abandoned their agricultural activity. We listed eleven traditional, nine combined and four modern gardens. On average the size of gardens is between 5 and 25 are. The gardens are mostly (83 %) arranged by women.

KAZALO VSEBINE

	str.
KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA	III
KEY WORDS DOCUMENTACION	IV
KAZALO VSEBINE	V
KAZALO PREGLEDNIC	VIII
KAZALO SLIK	IX
1 UVOD	1
1.1 VZROK ZA RAZISKAVO	1
1.2 NAMEN RAZISKAVE IN DELAVNA HIPOTEZA	2
2 PREGLED OBJAV	3
2.1 KMEČKI VRT	3
2.2 RAZČLENITEV KMEČKEGA VRTA NA POSAMEZNE ELEMENTE GLEDE FUNKCIJE IN RASTLINSKE SESTAVE	3
2.2.1 Kmečko dvorišče	3
2.2.2 "Gartelc"	5
2.2.3 Zelenjavni vrt	5
2.2.4 Sadni vrt	7
2.2.5 Vinska trta	8
3 MATERIAL IN METODE DELA	9
3.1 ANALIZA STANJA VRTOV	9
3.2 METODA ANKETIRANJA	9
4 REZULTATI	10
4.1 PREDSTAVITEV OBMOČJA RIBNIŠKE DOLINE	10
4.2 TIPOLOGIJA VRTOV	11

4.2.1	Tradicionalen vrt	12
4.2.2	Kombiniran vrt	12
4.2.3	Moderen vrt	12
4.3	PREDSTAVITEV VRTOV	12
4.3.1	Tradicionalen vrt	13
4.3.1.1	Kmečko dvorišče	13
4.3.1.2	"Gartelc"	14
4.3.1.3	Sadni vrt	14
4.3.1.4	Zelenjavni vrt	15
4.3.1.5	Vinska trta	16
4.3.1.6	Rastline v tradicionalnem vrtu	16
4.3.2	Kombiniran vrt	18
4.3.2.1	Dvorišče	18
4.3.2.2	Okrasni vrt	19
4.3.2.3	Sadni vrt	20
4.3.2.4	Zelenjavni vrt	20
4.3.2.5	Trata	20
4.3.3	Moderen vrt	20
4.3.3.1	Dvorišče	20
4.3.3.2	Okrasni vrt	21
4.3.3.3	Sadni vrt	22
4.3.3.4	Trata	23
4.3.3.5	Zelenjavni vrt	23
4.3.3.6	Skalnjak	24
4.3.3.7	Vodni vrt	24

4.3.3.8	Rastline v modernem vrtu	25
4.4	ANKETA	27
5	RAZPRAVA IN SKLEPI	31
5.1	PRIMERJAVA VRTOV NEKOČ IN DANES	31
5.2	VZROKI ZA PREOBLIKOVANJE KMEČKIH VRTOV V SODOBNE	33
5.3	VIZIJA ZA PRIHODNOST	33
6	POVZETEK	35
7	VIRI	37
	ZAHVALA	
	PRILOGE	

KAZALO PREGLEDNIC

	str.
Preglednica 1: Drevesa, ki jih najpogosteje sadimo na kmečkem dvorišču.....	4
Preglednica 2: Najpogosteje zastopane okrasne rastline v "gartelcu"(Noorduis, 1997; Strgar S., 2007).....	5
Preglednica 3: Zdravilne in aromatične rastline v tradicionalnem zelenjavnem vrtu (Martinčič in sod., 1999).....	6
Preglednica 4: Najpogostejše sorte jablan v visokodebelnih kmečkih sadovnjakih (Šiftar, 2001).	7
Preglednica 5: Vrsta ograje okrog "gartelca".	14
Preglednica 6: Zastopanost sadovnjaka v tradicionalnih vrtovih.	15
Preglednica 7: Zelenjadnice, ki se najpogosteje sadijo v tradicionalne zelenjavne vrtove.	16
Preglednica 8: Zastopanost vinske trte ob kmečki hiši.....	16
Preglednica 9: Najpogostejše okrasne rastlinev obiskanih tradicionalnih vrtovih.....	17
Preglednica 10: Najpogostejša dvoriščna drevesa v ribniški dolini.	17
Preglednica 11: Najpogostejše grmovnice in plezalke v obiskanih tradicionalnih vrtovih.	17
Preglednica 12: Različni tipi dvorišč v kombiniranem vrtu..	18
Preglednica 13: Zastopanost sadovnjaka v kombiniranih vrtovih.....	20
Preglednica 14: Različni tipi dvorišč v modernih vrtovih.....	20
Preglednica 15: Prisotnost sadovnjakov v modernih vrtovih.	23
Preglednica 16: Zelenjadnice, ki jih gojijo v modernih zelenjavnih vrtovih.....	25
Preglednica 17: Zastopanost različnih tipov ribnikov v modernih vrtovih.	25
Preglednica 18: Popis najpogostejših okrasnih rastlin v modernih vrtovih (The international Plant ..., 2009).....	25
Preglednica 19: Izgled vrtov, na območju ribniške doline, nekoč in danes.	32

KAZALO SLIK

	str.
Slika 1: Južna stran hiše z brajdo in "gartelcem"	8
Slika 2: Zemljevid ribniške doline (Ribnica ..., 2009)	10
Slika 3: Pogled na Škrabčevo domačijo (Škrabčeva domačija ..., 2009).	11
Slika 4: Razdelitev analiziranih vrtov po izgledu.....	13
Slika 5: Pogled na tradicionalno kmečko dvorišče.....	13
Slika 6: Lepo urejen "gartelc" pri premožnejši domačiji.	14
Slika 7 in slika 8: Sadna drevesa domačih sliv v obhišnem vrtu.....	15
Slika 9: Asfaltirano dvorišče.	19
Slika 10: Skladanica drv obdana s cvetjem.	19
Slika 11: Kombinacija tlakovanega in asfaltiranega dvorišča.....	21
Slika 12: Okrasna greda ob hiši, ograjena s pleteno ograjo iz šibja.....	22
Slika 13: Lepo urejena greda pred glavnim vhodom.....	22
Slika 14: Okrasna greda nepravilne oblike.....	22
Slika 15: Lepo negovana travna površina.....	23
Slika 16: Vodni vrt z betonsko osnovo.....	24
Slika 17: Razdelitev analiziranih vrtov po velikosti.....	27
Slika 18: Opravljanje vrtnih del glede na spol.	27
Slika 19: Prikaz zastopanosti funkcionalnih delov v vrtu.	28
Slika 20: Anketirani po viru idej za ureditev domačega vrta.	28
Slika 21: Anketirani po vplivu pri izbiri rastlin.....	29
Slika 22: Anketirani po nabavnem viru rastlin.....	30
Slika 23: Obiskane domačije po socioekonomski sestavi.	30

1 UVOD

Človek je z naravo povezan že od samega začetka svojega obstoja. Od prvih obdobj, ko je prevladovalo nabiralništvo in nato ekstenzivno izkoriščanje, pa do danes, ko se je urejanje vrtov povzpelo na zelo visoko umetniško raven, je preteklo veliko časa. Ves čas so se dogajale spremembe, ki so vedno prinesle nekaj novega (Strgar, 2001).

Različne najdbe kažejo, da je imel konec paleolitika človek, ki se je ukvarjal z nabiralništvom in lovom, znanje o različnih rastlinah in njihovi uporabnosti. O prvih zametkih vrtnarstva lahko začnemo govoriti z opuščanjem nomadskega življenja in ustalitve človeka na enem mestu. Pred približno 10.000 leti so se pojavili prvi zametki vrtov. To so bila manjša zemljišča, obdana z živo mejo, na katerih so gojili zdravilne rastline (Zgodovina ..., 2009).

Prve prave vrtove najdemo pri Sumerjih okoli 3000 do 4000 let pr. n. št. Okoli hiš so sadili sadovnjake, gredice z zelišči in zelenjavo. V »Epu o Gilgamešu« so omenjeni tudi tempeljski vrtovi, v katerih so gojili sadje za darovanja (Zgodovina ..., 2009).

Vrtovi so se skozi obdobja od starega Egipta pa vse do danes oblikovali, spreminjali in dobili podobo, ki jo imajo danes. Zlasti danes so rastline in vrtovi nepogrešljivi spremljevalci sodobnega človeka (Courtier in sod., 2008).

1.1 VZROK ZA RAZISKAVO

V zadnjem času je opaziti veliko sprememb pri ureditvi vrtov. Kmetijstvo narekuje in oblikuje podobo kmečkega vrta in celotne vasi. Včasih so bili vrtovi preprosti in uporabni hkrati. Z opuščanjem kmetijstva, kar je v ribniški dolini še posebej izrazito, se je začela spreminjati tudi okolica hiše. Ljudje so tradicionalne vrtove preoblikovali v modernejše.

V vrtovih se pojavljajo nove vrste in sorte rastlin, ki pa so navadno veliko bolj občutljive na naše podnebne razmere, bolezni ter škodljivce. Na podeželju lahko opazimo nekaj starejših vrst rastlin, vendar je teh vse manj. Skoraj ne najdemo vrta, ki ne bi vseboval vsaj ene najnovejše sorte okrasne ali sadne rastline. Ljudje so še vedno prepričani, da staro ni več dobro. Premalo so seznanjeni s tem, da lahko z dobro izbiro rastlin in materialov, ki jih uporabimo pri zasnovi vrtov, ter pravo razporeditvijo le teh ustvarimo lep vrt, ki se sklada s podeželsko krajino (Kovačec, 2004).

V poplavi umetnih materialov, ki jih oglašujejo na vsakem koraku, so ljudje podlegli njihovim vplivom. Naravne materiale so zamenjali z umetnimi in s tem popolnoma spremenili videz in funkcijo vrtov. V vrtove se vnašajo razni vrtni dodatki, ki so neprimernih oblik, barv in materialov, saj jih trgovci in urejevalci vrtov prodajajo brez razlike tako na podeželja, kot v mesta. S tem so začeli vrtovi izgubljati svojo pristnost. Tudi njihov namen je danes povsem drugačen, kot je bil nekoč. Vaški vrtovi postajajo vse bolj identični z mestnimi, saj jih le redko obnavljajo po starih zasnovah in zgledih. Večina novejših literature, ki je namenjena ljubiteljem vrtov, tako velikim kot manjšim, opisuje in v

slikah prikazuje vrtove, ki so primernejši za mestna okolja. Le-ti so navadno obdani z visoko zidano ograjo in drugimi vrtnimi elementi, ki ne sodijo na podeželje.

1.2 NAMEN RAZISKAVE IN DELAVNA HIPOTEZA

S spremenjenim načinom življenja se je spremenila tudi miselnost ljudi, tako na podeželju kot v mestu. Življenjski slog se kaže tudi v okolici bivalnih prostorov. Nekdaj osnovne prehranske surovine so lažje dostopne v trgovinah in tržnicah, zato ljudje vse manj cenijo zemljo in prostor namenjen pridelavi sadja in zelenjave. Stari sadovnjaki pred hišo so se spremenili v tlakovana dvorišča in na rodovitni prsti raste negovana zelenica, namenjena igri otrok. Vse manj časa ljudje namenjajo za delo na vrtu, zato se odločajo za trajne rastline, kot so trajnice in grmovnice. V večjih vrtovih posadijo tudi drevo. Vse manj zasledimo enoletnih rastlin, ker zahtevajo vsakoletno sajenje. Vrtni centri ponujajo najnovejše vrste in sorte okrasnih rastlin, ki prihajajo iz drugih klimatskih okolij in s tem kažejo nove trende, ki jim ljudje podlegajo. Stare sorte rastlin so postale že tako vsakodnevne, da jim ne namenjamo veliko pozornosti in občudovanja, zato niso dovolj posebne, da bi se za njih našel prostor v vrtu. Vse to ima pomemben vpliv na preoblikovanje okolice kmečkih domačij.

2 PREGLED OBJAV

2.1 KMEČKI VRT

"O tem, kako so prvotni kmečki vrtovi nekoč izgledali, danes ne vemo skoraj ničesar, saj so se tekom dolgih let spreminjali in razvijali. Osnovno in skupno je bilo, da je oblika kmečkih vrtov preprosta in smotrna, omogočena je bila pregledna razvrstitev koristne površine. Vse kar je bilo starega, tradicionalnega, je veljalo za zastarelo in neprimerno. Nove gradnje večinoma ne ustrezajo okolju, graditelji so obstoječe načrte spreminjali svojevolično, vnašali in dodajali so neprimerne materiale in metode. Zato so v prepričanju, da niso primerni, opustili prenekatero lepe, obnove potrebne stare tipične podeželske domove, ponekod so jih celo porušili" (Dittrich, 1978, cit. po Košti, 2006).

Kmečka in meščanska hiša sta najverjetneje imeli skupnega prednika. V začetku drugega tisočletja, v obdobju kolonizacije dežele in nastajanja mestnih naselbin na Slovenskem, se je njun razvoj ločil. Na ozkem, z obzidjem obdanem mestnem naselju je hiša začela rasti v višino, prilagajala se je tudi prostorsko-funkcionalnim zahtevam obrtnih in trgovskih dejavnosti. Kmečka domačija ni bila tako na tesnem s prostorom, sicer pa je za svoj obstoj in preživetje potrebovala veliko več kot meščanska hiša. Kmečka domačija skupaj z naravnimi dejavniki in človekovim vplivom, soustvarja kulturno krajino in ima nepogrešljivo vlogo pri oblikovanju krajinske podobe slovenske dežele (Kopač, 1994).

2.2 RAZČLENITEV KMEČKEGA VRTA NA POSAMEZNE ELEMENTE GLEDE FUNKCIJE IN RASTLINSKE SESTAVE

Vsak vrt sestavljajo posamezni deli, ki skupaj tvorijo celoto in dajejo končni videz urejenosti in skladnosti. Vsak del oz. element vrta ima svojo funkcijo in določene rastline, ki so glede na funkcijo in videz skrbno izbrane. Vsaka hiša na podeželju, ne glede na velikost, ima dvorišče, zelenjavni vrt, okrasno gredo, sadni vrt in trato.

2.2.1 Kmečko dvorišče

Kmečko dvorišče je gospodarski-delovni in manipulacijski prostor, ki običajno povezuje hišo z gospodarskimi poslopiji. To je najbolj "aktiven" prostor domačije. Daje prvi vtis o kmetiji, zato je pomembno, da je dvorišče pospravljeno, čedno in ni nastlano z odpadno šaro. Ker je dvorišče pohodna in vozna površina, naj bo dobro utrjena. V krajinsko kmečko okolje se bolje poda peščeno dvorišče kot tlakovano ali asfaltirano. Lahko pa je tudi zatravljeno, vsaj tam, kjer se ne vozi veliko (Kopač, 1994).

Proti glavni cesti je zaprto ali zagrajeno s stanovanjskim objektom, ograjo ali živo mejo. Zaprto je tudi pred severno stranjo, da je v zavetju pred mrazom, snegom in vetrom. Na dvorišče vodi pot iz glavne ceste, ki je speljana po celotnem dvorišču in okoli gospodarskih poslopij. Dvorišče je povezano z vežo ali kuhinjo, torej osrednjim komunikacijskim prostorom v stanovanjski stavbi (Bernard, 1999).

Videz kmečkega dvorišča mora biti nadvse preprost in uporaben ter hkrati urejen. Središče dvorišča predstavlja drevo, ki senči dvorišče in zastira pogled. Večjih grmovnic ali drugih okrasnih rastlin na dvorišču ni. Med hišo in dvoriščem je posajena brajda ali vrtnica vzpenjavka, pred vhodom pa v cvetličnih loncih najdemo sezonsko cvetje in trajne rastline, ki jih je potrebno v zimskih mesecih prenesti na toplo. Rastline so nepogrešljiva sestavina okolja kmečke domačije. Še zlasti dragocena so velika, zdrava starejša drevesa. Vsekakor jih velja ohraniti kot pomembno okoljsko sestavino domačije (Kopač, 1994).

Drevje je prostorska prvina, ki daje osnovno ogrodje odprtemu prostoru. To je pomemben vidik, kajti če je ogrodje, ki ga naredi drevje, dobro in smiselno postavljeno, je mogoče pozneje brez težav spreminjati notranjo podobo ureditvenega območja in ga prilagajati kasnejšim potrebam. Tudi grmovnice imajo take lastnosti, vendar so zaradi svojih dimenzij manj poudarjene. Drevo, posamično ali v skupini, lahko tudi grm, ima poleg tega vlogo posrednika med hišo in okoljem. Kjer ni drevja ali drugih visokih rastlin, deluje hiša izstopajoče. Z drevjem ob hiši pa lahko to nesorazmerje ublažimo in omeščamo. Navadno je drevje tudi povezovalni člen med kmečko domačijo in okoliško krajino. Kadar želimo zastreti poglede ali pa nekatere točke poudariti, ločiti posamezne prostore med seboj ali jih ograditi, si lahko pomagamo z drevesi (Kopač, 1994).

V funkcionalnem smislu dajejo drevesa različne vrste zaščite. Drevje, ki ima primerno razvito krošnjo, nas s svojo senco dobro varuje pred soncem, deloma nas lahko ščiti pred vetrom in plohami, blaži hrup, prestreza prah in tako izboljšuje kakovost bivalnega okolja. Drevesa in zelnate rastline imajo poleg tega tudi doživljajsko-estetski pomen. Z velikostjo, razporeditvijo, kontrastnim razmerjem med prostornino in ploskvijo, npr. med drevjem in trato, zaraščenim in odprtim, sončnim in senčnim prostorom prispevajo k občutku prostornosti, lahko pa dajejo tudi vtis utesnjenosti ali celo neurejenosti (Kopač, 1994).

Ko izbiramo drevo, dajemo prednost listavcem, najbolje visokodebelnem sadnem drevju. Pri tem gre prvo mesto orehu ali češnji. Uporabne so tudi druge sadne vrste, po možnosti lokalne ali take, ki že izginjajo iz vrtov, npr. tepke, nešplje, kutine, ipd. (Kopač, 1994; Štampar in sod., 2005) (preglednica 1).

Preglednica 1: Drevesa, ki jih najpogosteje sadimo na kmečkem dvorišču (Kovačec, 2004).

Slovensko ime	Latinsko ime
Hruška	<i>Pyrus communis</i> L. sorte: 'Tepka', 'Moštnica'
Jablana	<i>Malus domestica</i> Borkh. sorte: 'Bobovec', 'Mošancelj', 'Krivopecelj', 'Dolenjska voščenska', 'Carjevič', 'Beličnik'
Oreh	<i>Juglans regia</i> L.
Nešplja	<i>Mespilus germanica</i>
Kutina	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.
Lipa (velikolistna lipa)	<i>Tilia platyphillos</i> L.
Lipovec (malolistna lipa)	<i>Tilia cordata</i> L.
Divji kostanj	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.
Češnja	<i>Prunus avium</i> L.

2.2.2 "Gartelc"

Vsaka domačija je imela pred hišo, pravzaprav med hišo in cesto, urejeno cvetlično gredo ali vrtiček, imenovan tudi "gartelc". Stal je na sončnem mestu. Gospodinji je bil vedno pri roki. V njem so pridelovali vrtnine, dišavnice in zdravilne rastline, še celo sadike vrtnin, ki so jih nato presadili na njivo. V njem so rastle tudi okrasne rastline, predvsem trajnice, bodisi posamezno ali v skupinah na gredicah. V imenitnejših "gartelcih" so imeli posajene rožne grme. Sadili so predvsem tiste trajnice, ki so se lepo razraščale in so jih lahko razmnoževali. Navadno je bil ograjen z lesenim plotom ali striženim pušpanom, saj je bil tako zavarovan pred domačimi in divjimi živalmi (Strgar, 2001; Kopač, 1994) (preglednica 2).

Preglednica 2: Najpogosteje zastopane okrasne rastline v "gartelcu" (Noorduis, 1997; Strgar S, 2007).

Slovensko ime	Latinsko ime
Maslenica	<i>Hemerocallis</i> L.
Rman	<i>Achillea millefolium</i> L.
Nagelj	<i>Dianthus</i> sp.
Dalija	<i>Dalia</i> sp.
Floks, plamenka	<i>Phlox paniculata</i> L.
Vrtnica	<i>Rosa</i> sp.
Bradate perunike	<i>Iris sibirica</i> L.
Vrtna kresnica	<i>Astilbe</i>
Astre	<i>Callistephus chinensis</i> L.
Bergenija	<i>Bergenia</i>
Ivanjščica	<i>Leucanthemum superbum</i> D. H. Kent
Vrtna trobentica	<i>Primula officinalis</i> Hill
Srčki	<i>Dicentra spectabilis</i> Lem.
Potonika	<i>Paeonia officinalis</i> L.
Bela lilija	<i>Lilium candidum</i> L.
Rudbekija	<i>Rudbeckia fulgida</i> Ait.
Zajčki	<i>Antirrhinum</i> L,
Spominčice	<i>Myosotis sylvatica</i> Hoffm.
Ognjič	<i>Calendula officinalis</i> L.
Jesenske astre	<i>Aster lateriflorus</i> Britton

2.2.3 Zelenjavni vrt

Pogosto se v neposredni bližini hiše nahaja zelenjavni vrt, ki je pomemben vir samooskrbe kmečkih gospodinjstev z vrtninami. Navadno je ograjen z lesenim plotom, saj je bilo to ceneje, kasneje so jih zamenjale žičnate ograje. Ograja je služila zaščiti pred domačimi živalmi in divjadjo. Tako kot za "gartelc" tudi zanj skrbi gospodinja. Razdeljen je na

posamezne gredice, ki jih med sabo ločuje zatravljena ali peščena pot. Pot je lahko posuta tudi z drevesnim lubjem. Tako so gredice dostopne v mokrem in suhem vremenu. Poleg zelenjave so rasle tu tudi aromatične in zdravilne rastline, cvetoče trajnice in nekaj enoletnic. Z njimi so ljudje krasili hišo, grobove in vaške križe. V bližini se nahaja kompostni kup. Dobro je, če se v bližini nahaja vir vode. Lahko je vodovodna voda ali deževnica. Tradicionalni kmečki zelenjavni vrt je ekološko pester in raznolik prostor, prijazen do koristnih manjših divjih živali (Kopač, 1994).

Rastline iz grajskih zeliščnih vrtov so kmalu prenesli na kmečke vrtove. Znanje o uporabi že znanih in novih zelišč se je prenašalo iz roda v rod. Zeliščarji so ga dopolnjevali s svojimi izkušnjami. V preteklih letih je bilo poznavanje zdravilnih rastlin prvotnega pomena, saj je bil to najpomembnejši vir zdravljenja (Rode, 2001) (preglednica 3).

Preglednica 3: Zdravilne in aromatične rastline v tradicionalnem zelenjavnem vrtu (Martinčič in sod, 1999).

Slovensko ime	Latinsko ime	Uporabna vrednost
Peteršilj	<i>Petroselinum hortense</i> Hoffm.	začimba v kulinariki
Drobnjak	<i>Allium schoenoprasum</i> L.	začimba v kulinariki
Pehtran	<i>Artemisia dracunculus</i> L.	začimba v kulinariki
Pravi pelin	<i>Artemisia absinthium</i>	pospešuje prebavo
Janež	<i>Pimpinella anisum</i> L.	odpravlja vetrove
Melisa	<i>Mellisa officinalis</i>	proti krčem, v kulinariki
Poprova meta	<i>Mentha piperita</i> L.	boljša prebavo, v kulinariki
Kamilica	<i>Chamomila recutita</i>	protivnetno, celi rane
Šetraj	<i>Saturea hortensis</i>	začimba v kulinariki
Timijan	<i>Thymus vulgaris</i> L.	lajša težave z dihali
Žajbelj	<i>Salvia officinalis</i> L.	proti vnetju grla
Kumina	<i>Carum carvi</i> L.	proti črevesnim krčem
Koper	<i>Anethum graveolens</i> L.	pospešuje prebavo
Koriander	<i>Coriandrum sativum</i> L.	proti želodčnim bolečinam
Luštrek	<i>Levisticum officinale</i> W. D. J. Koch	začimba v kulinariki
Majaron	<i>Majorana hortensis</i> Moench	začimba, črevesni krči
Ognjič	<i>Calendula officinalis</i> L.	zdravi rane in odrgnine
Natresk	<i>Sempervivum tectorum</i> L.	blaži ušesne bolečine
Dvoletni svetlin	<i>Oenothera biennis</i> L.	zavira multiplo sklerozo
Roženkravt	<i>Pelargonium radens</i> H. E. Moore	proti driski
Hermelika	<i>Sedum maximum</i> Suter	zdravljenje manjših ran
Žametnica	<i>Tagetes erecta</i> L.	prebava, pri prehladih
Rabarbara	<i>Rheum palmatum</i> L.	odvajalno sredstvo
Materina dušica	<i>Thymus serpyllum</i> L.	razkuževanje, proti krčem

2.2.4 Sadni vrt

Kmečki visokodebelni sadovnjak je značilen za kmečko okolje. Pojavlja se redko, saj ga izpodrivajo nižja sadna drevesa, ki so enostavnejša za obiranje pridelka. Vendar je, kljub težjemu obiranju veliko razlogov, ki govorijo v prid ohranjanju tipičnega visokodebelnega sadovnjaka. Z ohranjanjem kmečkih sadovnjakov pripomoremo k ohranjanju kulturne krajine in podobe kmečke domačije (Kopač, 1994).

Okoli kmečkih hiš je bilo posajeno sadno drevje. Sadovnjak je pomemben del vrta, pa čeprav obsega le nekaj dreves. Stare visoke hruške in jabolane so zakrivale kmečke hiše in jih varovale pred vetrom, nalivi, snegom, pozebo ter jim dajale potrebno senco. Dvorišče so varovale pred hrupom in prahom iz okolice. Sadovnjak je povezoval hišo z okolico, saj so bile hiše nekoliko zakrite in niso izstopale iz krajine. Drevesa so bila bujna, cvetoča, lepa na pogled. Najbolj zaželeni so bili njihovi plodovi (Bernard, 1999).

V kmečkih sadovnjakih prevladujejo starejše sorte sadnih dreves, ki so cepljene na sejanec (preglednica 4). Za razliko od šibkih podlag, kot so M9 ali MM106, je sejanec zelo bujna podlaga, kar posledično omogoča visoko rast. V kmečkem sadovnjaku najdemo jabolane, hruške, slive in češnje. Te sadne vrste so bile najpogostejše. Ponekod so rasle murve, nešplje, kutine in orehi (Rozman in Zupančič, 1987).

Preglednica 4: Najpogostejše sorte jablan v visokodebelnih kmečkih sadovnjakih (Šiftar, 2001).

Sorta	Osnovne značilnosti			
	čas obiranja	uporabnost	velikost ploda	okus ploda
'Bobovec'	2. pol okt.	do junija	srednje velik	trpek, kisel
'Damasonski kosmač'	1. pol okt.	do aprila	srednje velik	manj sočen
'Gloria mundi'	začetek okt.	od nov.- mar.	zelo velik	prazen okus
'Grafeštajnc'	konec avg.	do nov.	srednje velik	vinsko kisel
'Kanadka'	konec sept.	od okt.- feb.	zelo velik	sladko kisel
'Londonski peping'	začetek okt.	od dec.-apr.	srednje velik	sladko kisel
'Mantet'	2. pol. jun.	nekaj dni	srednje velik	sladko kisel
'Krivopecelj'	začetek okt.	od nov.-feb	zelo velik	kisel
'Rdeča zvezdna reneta'	konec sept.	od okt.-jan.	srednje debel	kisla
'Štajerski mošanjcelj'	sredi okt.	od jan. - sept.	srednje debel	kisel
'Štajerski pogačar'	začetek okt.	od nov.-apr.	srednje debel	vinsko kisel
'Zlata pramena'	začetek sept	od sept.-nov.	majhen	prazen okus

Poleg jablan so bile v sadnem vrtu še druge sadne vrste, ki smo jih omenili, vendar manj raznolike po številu sort. Nekoliko številčnejše so bile le sorte hrušk.

2.2.5 Vinska trta

Značilnost kmečkih domačij je vinska trta. Najdemo jo praktično povsod. Raste po vsej Sloveniji; tudi v krajih, kjer je njen pridelek močno negotov, se vzpenja po kmečki hiši, gospodarskem poslopju ali kozolcu. V vinogradnih krajih pa sta brajda in pergola tako rekoč obvezni prvini okolja kmečke domačije (Kopač, 1994).

Trto so sadili na sončno stran hiše (slika 1). Grozdje najboljše dozori ob steni na južni ali zahodni strani. V vinorodnih krajih so sadili žlahtno trto, v nevinorodnih krajih pa so raje sadili samorodnice, ki so dozorevale, ne da bi jih bilo potrebno škropiti. To so bile predvsem 'Otela', 'Izabela' in 'Šmarnica'. Vse te sorte so okusne za zobjanje in odlične za sokove (Strgar, 2001).

Slika 1: Južna stran hiše z brajdo in "gartelcem".

3 MATERIAL IN METODE DELA

3.1 ANALIZA STANJA VRTOV

Analizo stanja vrtov smo opravili na območju ribniške doline, saj to območje dobro poznamo. Raziskava je potekala skozi vse leto. V obdobju od marca–oktobra smo naredili 5 ogledov v razmaku šestih tednov.

Za popis današnjega stanja podeželskih vrtov smo obiskali naslednje vasi: Velike Poljane, Žlebič, Sušje, Slatnik, Breže, Jurjevica, Kot, Dolenji Lazi, Breg, Hrovača, Goriča vas, Nemška vas, Dolenja vas, Rakitnica in Prigorica (priloga B).

Pri raziskavi smo se usmerili predvsem v stare kmečke vrtove, ki se skladajo s podeželsko krajino. Vrtov v mestu in novejših naseljih nismo vključili v naše raziskovalno delo. Zanimal nas je le vrt v neposredni bližini stanovanjske hiše. Travnikov, pašnikov, gozdov, njiv in starih sadovnjakov, ki so od hiše oddaljeni, nismo popisovali.

Osnovno metodo našega raziskovalnega dela je predstavljala terenska raziskava, ki smo jo opravili v dveh korakih:

- pregled celotnega območja,
- izbor vrtov, ki se skladajo s podeželsko krajino.

Od izbranih vrtov smo vsakega posebej fotografirali in popisali današnje stanje vrtov.

3.2 METODA ANKETIRANJA

Anketo smo izvedli med lastniki 24 obiskanih vrtov oz. družinskimi člani, ki skrbijo za okolico domačij, in sicer po metodi osebnega spraševanja.

Anketni vprašalnik (priloga A) je 11 vprašanj zaprtega in odprtega tipa. Vprašanja so se nanašala na naslednje problemske sklope:

- spremembe funkcionalnih lastnosti vrtov,
- različni vplivi na urejanje vrta,
- spremembe v vrtovih skozi čas.

Veliko informacij smo dobili iz pogovora s starejšimi ljudmi, ki so nam povedali, kako so izgledali tradicionalni vrtovi v preteklosti. Pisnih virov o starih kmečkih vrtovih v ribniški dolini iz prejšnjih obdobj ni, zato so nam bili ustni viri v veliko pomoč, da smo si ustvarili predstavo o tradicionalnem kmečkem vrtu.

4 REZULTATI

4.1 PREDSTAVITEV OBMOČJA RIBNIŠKE DOLINE

Ribniška dolina leži na Dolenjskem, to je jugozahodni del Slovenije. Razprostira se med Malo goro na severozahodu in Veliko goro na jugovzhodu doline. Dolina sega od Kočevja do Sodražice. Dolina se proti jugu razširi v večji naselji Prigorica in Dolenja vas z obsežnim dolenjevaškim poljem, proti zahodu se podaljša do Sodražice, od koder se dvigne v slikovita Slemena, proti jugu pa se vzpne v Loški Potok (slika 2).

Slika 2: Zemljevid ribniške doline (Ribnica ..., 2009).

Ozemlje je hribovito. Leži na nadmorski višini od 480 do 1253 m. Spada v kraško dinarski gorski svet. Podnebje je zmerno celinsko. Zimska obdobja so dolga in po navadi z obilico padavin. Posebnost ribniške doline so njene vode ponikalnice: Ribnica s Sajevcem, Bistrica in Tržiščnica.

Več kot 60 % ozemlja pokrivajo gozdovi, ki so večinoma iglasti in velike proizvodne vrednosti. Kmetijska zemljišča, ki obsegajo približno 35 % ozemlja, so pretežno travniki in pašniki, ki dajejo še največ možnosti za živinorejo. Nastala so le na bolj položnih in neskalovitih predelih (Revit katalog, 1994).

Reka Bistrica ob večjih količinah padavin poplavlja ribniško polje s prodno-peščenimi nanosi, kar je ugodno za razvoj rodovitnejših plasti. Slabi 2/3 površja sestavljajo karbonatne kamnine, zlasti apnenec, na slabi tretjini pa prevladujeta glina in melj (Savnik in sod., 1971).

Vasi v Ribnici so ravninske. Naselja so po večini strnjena in so nastala ob cestnih povezavah. Vasi se držijo predvsem roba kotline, obdajajo jih obdelovalne zemljišča,

drobna parcelacija in pasovi sadnega drevja. Tipična vas ima hiše razporejene ob cesti. Parcele so ozke in podolgovate in od ceste vodijo do obdelovalnih zemljišč. Ob cesti je stanovanjski objekt, nanj se navezuje gospodarski, povezava med dvoriščem in njivo pa je navadno kozolec. Kmetijska zemljišča se nahajajo za hišami (Marušič, 1998).

4.2 TIPOLOGIJA VRTOV

Opazovane vrtove lahko razdelimo v 3 tipične skupine:

- tradicionalen vrt
- kombiniran vrt
- moderen vrt

Lep prikaz tradicionalnega vrta si lahko ogledamo v Hrovači na Škrabčevi domačiji. Stoji sredi vasi. V njej se je leta 1844 rodil pater Stanislav Škrabec. Kasneje je veljal za enega največjih slovenskih jezikoslovcev. Pisal je skoraj o vseh jezikovnih vprašanjih, pomembnih za slovenski jezik, od značilnosti jezika (pisava, pravopis, naglas, oblikoslovje, raba glagolskih oblik itd.) do metodoloških vprašanj poučevanja knjižne slovenščine. Objavljal je ocene slovenskih in slovanskih jezikoslovnih del ter jezikoslovne ocene slovenskih knjižnih novosti. Umrl je leta 1918 v Ljubljani. Rojstna domačija se je ohranila kot kulturna dediščina (Škrabčeva domačija ..., 2009).

Škrabčeva domačija je sklop objektov, ki jih povezuje lepo negovana trata. Poleg razpotegnjene kmečke hiše s hlevom stoji v isti vrsti, toda ločeno, še svinjak. Ločeni objekti so tudi kašča, kozolec in skedenj. Leta 1996 so ob obnovi domačije obnovili tudi vrt. Ohranili so prvoten izgled vrta, zato nam je bil pri naši raziskavi merilo, kako so včasih izgledali vrtovi okrog kmečkih domačij (Škrabčeva domačija ..., 2009) (slika 3).

Slika 3: Pogled na Škrabčevo domačijo (Škrabčeva domačija ..., 2009).

Obiskali smo izbrane vrtove in v popisali rastline, ki rastejo v njih. Ker ne rastejo vse rastline v isti rasti dobi, smo vrtove opazovali skozi celo rastno sezono. V skupine smo jih uvrstili po naslednjem ključu.

4.2.1 Tradicionalen vrt

Primerjali smo ga z vrtom Škrabčeve domačije. Bila nam je merilo za to skupino vrtov. Videz vrta se s časom ni bistveno spremenil. Ohranile so se vse prvine, ki so jih je imeli vrtovi ob kmečkih domačijah pred 50 in več leti. Tak vrt je na pogled preprost, z malo okrasnih rastlin. Cvetoče rastline, kot so trajnice, dvoletnice in enoletnice, najdemo le v ograjenih vrtovih ob hišah, ali v posodah na okenskih policah in pred vhodom. Na peščenem dvorišču je posajeno visokodebelno drevo. Ob hiši se vzpenja brajda. V sadovnjakih rastejo izključno stare sorte sadnih rastlin. Ograja, ki obdaja vrt je preprosta lesena. Na zelenjavnem vrtu so gojili tako zelenjadnice, kot tudi zelišča in zdravilne rastline. Ves material, ki je potreben za ureditev takega vrta je naraven (les, kamen, pesek).

4.2.2 Kombiniran vrt

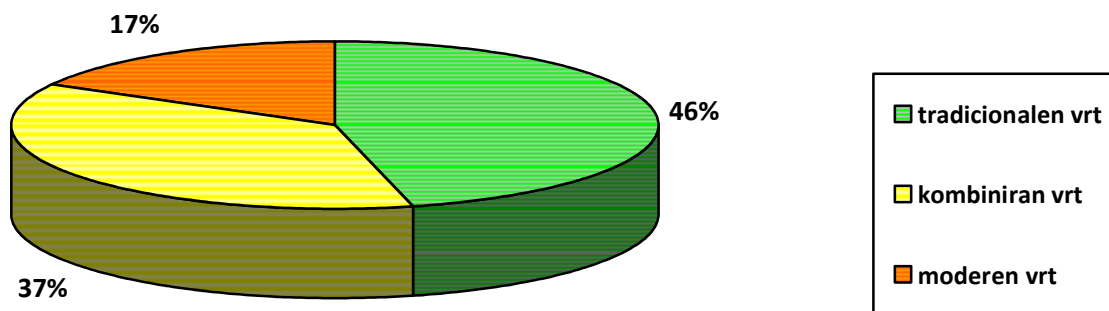
Sem smo uvrstili vse vrtove, ki so se s časom preoblikovali in dobivali podobo sodobnega vrta. V teh vrtovih se prepletajo prvine tradicionalnih in modernih vrtov. Naravne materiale, so zamenjali z novejšimi, ki so trajnejši in trdnjši. V vrtovih se pojavljajo novejšje sorte rastlin. Sadna drevesa so na nižjih podlagah. Vinsko trto so zamenjale cvetoče vzpenjavke. Drevo na dvorišču so zamenjale vrtno ute in pergole. Dvorišče je v primerjavi s starim kmečkim vrtom manjše. Na travni površini je posajenih veliko okrasnih grmovnic. Še vedno je vidna prvotna zasnova vrta, vendar se je že močno preoblikovala.

4.2.3 Moderen vrt

V to skupino smo uvrstili vrtove, kjer je še ohranjena stanovanjska hiša. Gospodarski objekti so odstranjeni oz. se je njihova namembnost spremenila. Dvorišče je majhno. V ospredju je okrasna vrednost. Pojavljajo se nove sorte okrasnih rastlin. Trata je samostojna prvina. Vse okrasne rastline, trajnice, dvoletnice, enoletnice, grmovnice in okrasna drevesa, se med seboj prepletajo v gredah, ki obkrožajo travno površino. V vrtu se nahaja vodni objekt, paviljon, otroško igrišče, skalni vrt ali druge novejšje grajene prvine. Zelenjavni in sadni vrt sta drugotnega pomena, zato sta umaknjena na rob vrta ali se nahajata na drugi parceli.

4.3 PREDSTAVITEV VRTOV

Od vseh analiziranih vrtov se je 46 % vrtov v celoti ali z manjšimi odstopanji ohranilo v prvotni obliki. 37 % je vrtov, v katerih je še deloma ohranjen kmečki videz, vendar se je v večini že preoblikoval skladno s potrebami današnjega časa. Najmanjši delež, 17 %, je modernih vrtov, saj ti zahtevajo največ truda za oskrbo in vzdrževanje. Njihova namembnost je izključno v okrasne namene z malo uporabne funkcije (slika 4).

Slika 4: Razdelitev analiziranih vrtov po izgledu.

4.3.1 Tradicionalen vrt

Parcela je ozka in podolgovata in od ceste vodi do obdelovalnih površin. Stanovanjska hiša stoji ob glavni vaški cesti in se nadaljuje v gospodarsko poslopje. Pred hišo je dvorišče. Vez med dvoriščem in njivo je kozolec. "Gartelc" meji stanovanjsko hišo s cesto. Sadni vrt se nahaja na travniku. V tradicionalnem vrtu ni nič brez pomena oz. uporabne vrednosti.

4.3.1.1 Kmečko dvorišče

Vseh 11 tradicionalnih vrtov ima urejeno kmečko dvorišče (slika 5). To je prostor pred hišo, ki se razteza od ceste do kozolca ali drugih gospodarskih objektov. Na njem se srečujejo vsi družinski člani. Je glavna vez med hišo in okoljem. Lahko je peščeno ali zatravljeno. Po zatravljenem dvorišču je speljana kolovozna pot. Na čisti kmetiji predstavlja dvorišče največji prostor obhišnega vrta. S povečano uporabo mehanizacije se je njegova uporabna funkcija še povečala, saj mora biti dvorišče dobro utrjeno in prostornejše.

Slika 5: Pogled na tradicionalno kmečko dvorišče.

Sredi dvorišča raste drevo. Osrednje drevo je vedno visoko, da senči in ščiti hišo pred okoljskimi vplivi. V vročih poletnih mesecih daje senco, zato so pod njim postavili klop. To drevo ima tudi uporabno vrednost, daje bodisi jesenske plodove oz. predstavlja vir spomladanskega cvetja.

4.3.1.2 "Gartelc"

Je prostor med cesto in hišo. Ponavadi leži na vzhodni, južni ali zahodni strani hiše. Je ogledalo gospodinje. Daje nam prvi vtis o domačiji, zato gospodinja skrbi, da je vedno urejen. V vseh tradicionalnih vrtovih na opazovanem območju se nahaja "gartelc" (slika 6).

Slika 6: Lepo urejen "gartelc" pri premožnejši domačiji.

Zanj je značilna lesena ograja s pokončnimi letvicami. Namesto nje bi lahko bila tudi pušpanova živa meja. Ograja je včasih varovala rastline in zelenjavo pred živalmi. 4 vrtovi imajo leseno ograjo, 6 žičnato ograjo, 1 vrt nima ograjenega "gartelca" (preglednica 5).

Preglednica 5: Vrsta ograje okrog "gartelca".

Vrsta ograje	Število vrtov
Žičnata ograja	6
Lesena ograja	4
Ni ograje	1

Danes v "gartelcu" ne gojijo zelenjave in zelišč kot so jih včasih, saj je vaška cesta mnogo bolj prevozna. V njem še vedno najdemo veliko trajnic in rožnih grmov. Nepogrešljive so vrtnice, ki preraščajo lesen plot. Večji "gartelci" so s potmi razdeljeni na posamezne grede, zaradi lažje dostopnosti.

4.3.1.3 Sadni vrt

Sadni vrt je lahko strnjen ali so drevesa posajena v okolici hiše, kjer je prostor za njihovo rast (sliki 7 in 8). V obišnem vrtu nismo zasledili starega visokodebelnega sadovnjaka,

kjer bi sadna drevesa rasla v ravnih linijah. V obišnem vrtu imajo 4 domačije sadni vrt, 7 domačij ima sadovnjak na drugi parceli (preglednica 6).

Preglednica 6: Zastopanost sadovnjaka v tradicionalnih vrtovih.

Oblika sadnega vrta	Število vrtov
Neformalen (razkropljen)	4
Ni sadnega vrta	7

Slika 7 in slika 8: Sadna drevesa domačih sliv v obišnem vrtu.

Večje sadno drevo raste na dvorišču in ob meji s sosednjimi parcelami, bližje hiši pa so posajene domače slive. Njihova rast je nižja in manj robustna.

4.3.1.4 Zelenjavni vrt

Ob vseh 11 hišah zasledimo manjše zelenjavne vrtove. Prvotno jih v bližini hiš ni bilo, kasneje pa so jih zaradi opuščanja velikih njiv uredili bližje hiši. V preteklosti je imela gospodinja vsakodnevno delo na njivi, zato je sproti prinašala zelenjavo za dnevno rabo. Nekaj zelenjave pa so vzgajali v "gartelcih".

V zelenjavnem vrtu gojijo predvsem osnovno zelenjavo, kot npr. solato, čebulo, korenje in dišavnice (preglednica 7). V njem rastejo tudi trajnice in enoletnice za potrebe rezanega cvetja. Večinoma gre za manjše število rastlin, razvrščenih po kupčkih, upošteva njihovo velikost. Le redko rastejo na svojih gredicah. Večkrat zapolnjujejo robove ali prazne prostore zelenjavnega vrta.

Preglednica 7: Zelenjadnice, ki se najpogosteje sadijo v tradicionalne zelenjavne vrtove.

Slovensko ime	Latinsko ime
Zelena solata	<i>Lactuca sativa</i> L.
Čebula	<i>Allium cepa</i> L.
Šalotka	<i>Allium ascalonicum</i> L.
Česen	<i>Allium sativum</i> L.
Por	<i>Allium porrum</i> L.
Gomoljna, listna zelena	<i>Apium graveolens</i> L.
Paradižnik	<i>Lycopersicon esculentum</i> Mill.
Korenje	<i>Daucus carota</i> L.
Navadna kumara	<i>Cucumis sativus</i> L.
Redkev	<i>Raphanus sativus</i> L.
Fižol	<i>Phaseolus vulgaris</i> L.
Motovilec	<i>Valerianella locusta</i> L.
Rdeča pesa	<i>Beta vulgaris</i> L.
Špinača	<i>Spinacia oleracea</i> L.

4.3.1.5 Vinska trta

Na sončni strani stanovanjske hiše ali gospodarskega poslopja raste vinska trta. V 7 vrtovih imajo posajeno vinsko trto, v 3 vrtovih je ni, v 1 je zamenjana z divjo trto. Ogrodje je bilo leseno, kasneje so napeljali žice. Sorte, ki jih sadijo v brajde so samorodnice, ker žlahtne sorte na proučevanem območju ne uspevajo najbolje. Zaradi slabe lege ni velikega pridelka in grozdne jagode vsebujejo manj sladkorja. Grozdje uporabljajo za sokove, zobanje in peko peciv. Vina ne pridelujejo. Nekatere domačije namesto vinske trte raje sadijo hruške v špalirju, ker niso občutljive. Pridetek je boljši in večji od grozdja (preglednica 8).

Preglednica 8: Zastopanost vinske trte ob kmečki hiši.

Tip brajde	Število vrtov
Brajda z vinsko trto	7
Brajda z divjo trto	1
Ni brajde	3

4.3.1.6 Rastline v tradicionalnem vrtu

Na vseh vrtovih rastejo rastline, ki so se ohranile tekom let. Lahko jih imenujemo tradicionalne rastline za kmečki vrt, saj so njegova nepogrešljiva sestavina. Dajejo nam vtis domačnosti in večnosti. Na tradicionalnih vrtovih rastejo pretežno stare vrste rastlin. Nekatere sorte so novejšje. Njihove sortne značilnosti se kažejo predvsem v barvi in obliki

cvetov. Rastline se lepo razraščajo. Njihovo razmnoževanje ni zahtevno. Zelnate rastline delimo na trajnice, enoletnice, čebulnice in gomoljnice (preglednica 9). Grmovnice, plezalke in drevesa uvrščamo med olesenele rastline (preglednici 10 in 11).

Preglednica 9: Najpogostejše okrasne rastline v obiskanih tradicionalnih vrtovih.

Slovensko ime	Latinsko ime
Trajnice	
Jesenske astre	<i>Aster lateriflorus</i> Britton.
Bergenije	<i>Bergenia cordifolia</i> Sternb.
Krizanteme	<i>Chrysanthemum</i> L.
Srčki	<i>Dicentra spectabilis</i> Lem.
Maslenice	<i>Hemerocallis</i> L.
Anemone	<i>Anemone sylvestris</i> L.
Plamenka	<i>Phlox paniculata</i> L.
Rman	<i>Achillea millefolium</i> L.
Potonika	<i>Paeonia officinalis</i> L.
Enoletnice	
Cinije	<i>Zinia haageana</i>
Sončnice	<i>Helianthus annuus</i> L.
Poletne astre	<i>Callistephus chinensis</i> L.
Čebulnice in gomoljnice	
Iris	<i>Iris sibirica</i> L.
Dalije	<i>Dalia</i> sp.
Gladiole	<i>Gladiolus</i> L.
Narcise	<i>Narcissus</i> sp.
Tulipani	<i>Tulip</i> sp.

Preglednica 10: Najpogostejša dvoriščna drevesa v ribniški dolini.

Slovensko ime	Latinsko ime	Uporabna vrednost
Oreh	<i>Juglans regia</i> L.	plod-oreh: za potice, zobanje
Jablana	<i>Malus domestica</i> Borkh. (sorte: 'Bobovec')	plod- jabolko: presna uporaba, sokovi, kompoti
Hruška	<i>Pyrus communis</i> L.(sorta: 'Tepka')	plod- hruška: presna uporaba, sokovi, kompoti
Malolistna lipa	<i>Tilia cordata</i> L.	cvet: zdravilna vrednost, čaji, obkladki

Preglednica 11: Najpogostejše grmovnice in plezalke v obiskanih tradicionalnih vrtovih.

Slovensko ime	Latinsko ime
Grmovnice	
Španski bezeg	<i>Syringa vulgaris</i> L.
Kerija	<i>Kerria japonica</i> L.
Kosteničevje	<i>Lonicera nitida</i> E. H. Wilson
Mahonija	<i>Mahonia aquifolium</i> Nutt.
Snežna kepa	<i>Viburnum plicatum</i> Thunb.
Vrtna forzicija	<i>Forsytia x intermedia</i>
Vrtnice (rožni grmi)	<i>Rosa</i> sp.
Črni bezeg	<i>Sanbucus nigra</i>
Pušpan	<i>Buxus sempervirens</i> L.
Hortenzija	<i>Hidrangea paniculata</i>
Plezalke	
Bršljan	<i>Hedera helix</i> L.
Vrtnica (plezalka)	<i>Rosa</i> sp.

4.3.2 Kombiniran vrt

V to skupino smo uvrstili 9 vrtov. So kombinacija tradicionalnih in modernih vrtov. Za njih je značilno, da ima vrt osnovne prvine drugače razporejene in urejene kot tradicionalni vrt.

4.3.2.1 Dvorišče

Vsi vrtovi imajo dvorišče. 5 dvorišč je peščenih, 3 so tlakovana in 1 asfaltirano (slika 9). Dvorišče je manjše kot pri tradicionalnem vrtu. Tri domačije imajo dvoriščno drevo. Tlakovano dvorišče je pred stanovanjsko hišo, nato se nadaljuje v travno površino, ki vodi do gospodarskih objektov (preglednica 12).

Preglednica 12: Različni tipi dvorišč v kombiniranem vrtu.

Tip dvorišča	Število vrtov
Peščeno	5
Tlakovano	3
Asfaltirano	1

Slika 9: Asfaltirano dvorišče.

4.3.2.2 Okrasni vrt

"Gartelc" ima sedem domačij, dve ga nimata. V vseh devetih vrtovih okrasne rastline rastejo v gredah ali posamično. Okrasne grede so ravne in pravilnih oblik ob dvorišču. Na njih rastejo enoletnice in trajnice. Sredi trate so posajeni večji in manjši okrasni grmi. Glavni vhod krasijo rastline, ki niso prezimno trdne, zato so posajene v loncih. Gospodarska poslopja in skednji so okrašeni s sezonskim cvetjem (slika 10).

Slika 10: Skladanica drv obdana s cvetjem.

4.3.2.3 Sadni vrt

7 vrtov ima sadni vrt. To je prostor, kjer se prepletajo stare in nove sorte jablan in hrušk. Slive rastejo ločeno. Stara visoka drevesa so zamenjali z nižjimi (preglednica 13).

Preglednica 13: Zastopanost sadovnjaka v kombiniranih vrtovih.

Sadni vrt	Število vrtov
Sadni vrt	7
Brez sadnega vrta	2

4.3.2.4 Zelenjavni vrt

Vse domačije imajo zelenjavni vrt. Ograjen je z žičnato ograjo. Razdeljen je na grede. Na njih gojijo zelenjavo, začimbe, dišavnice in okrasne rastline. Grede so ločene s potmi. Poti so peščene, položene s tlakovci ali lesenimi plohi. Delež okrasnih rastlin je manjši kot v tradicionalnem vrtu. Najpogostejše vrste zelenjave v tradicionalnem zelenjavnem vrtu so zelena solata, korenje, fižol, redkev, čebula, paradižnik in podobno.

4.3.2.5 Trata

Je del vrta na katerem se odvijajo vse dejavnosti domačije. Je največji del vrta in ga ima vseh devet analiziranih vrtov. Trava je kombinacija travniških rastlin in trav. Kosijo jo dvakrat mesečno. Na travni površini rastejo posamič ali v manjših gredah posajene trajnice, grmi in drevesa.

4.3.3 Moderen vrt

Na terenu smo obiskali 4 moderne vrtove. Nimajo značilne razporeditve funkcionalnih delov vrtov. Ohranjena so stanovanjska hiša in gospodarska poslopja, okolica je obnovljena. Nove funkcionalne enote v vrtu so vodni vrt, skalnjak, otroško igrišče in podobno.

4.3.3.1 Dvorišče

Dvorišče je manjše in tlakovano. Najpogosteje uporabljen material za dvorišča so tlakovci različnih oblik in velikosti. Ob robu dvorišča je robnik, ki ločuje dvorišče in travno površino. Drevesa na dvorišču ni. 2 vrtova imata dvorišče tlakovano s tlakovci, 1 vrt kombinacijo tlakovcev in asfalta, 1 vrt asfalt (preglednica 14) (slika 11).

Preglednica 14: Različni tipi dvorišč v moderni vrtovih.

Tip dvorišča	Število vrtov
Tlakovano	2
Asfaltirano	1
Asfaltirano in tlakovano	1

Slika 11: Kombinacija tlakovanega in asfaltiranega dvorišča.

4.3.3.2 Okrasni vrt

Vsi 4 vrtovi imajo okrasne grede. Okrasne rastline se nahajajo po vsem vrtu. Nekatere rastejo posamič, druge v skupini. Rožne gredice obkrožajo travno površino. Opazimo jih tudi okrog hiše in pred vhomom (slika 13). Vhod krasijo okrasne posode, kjer so rastline različno posajene. Spreminjajo se glede na letni čas. Rožnim nasadom so dodani okrasni dodatki, ki so povezani z letnimi časi, prihajajočimi prazniki ali pa so okraski ročno izdelani iz šibja in drugih naravnih materialov, ki so aktualni skozi vse leto (slika 12). Nekateri postavljajo v okrasni vrt glinene posode in čebre, v katere sadijo neodporne rastline na mraz in jih nato v zimskem času prenesejo na verando ali drug hladnejši in svetel prostor na prezimovanje.

Slika 12: Okrasna greda ob hiši, ograjena s pleteno ograjo iz šibja.

Slika 13: Lepo urejena greda pred glavnim vhodom.

Grede so lahko pravilnih ali nepravilnih oblik. Njihova funkcija je zaključevanje parcelic ali posameznega dela vrta, zakrivanje pogledov in poudarjanje linij. Rastlinska zasaditev je raznolika. Je kombinacija različnih barv in oblik rastlin. Večje grmovnice in manjša drevesa ustvarijo lepo ozadje, v ospredju pa so posajeni nižji grmi in zelnate rastline (slika 14).

Slika 14: Okrasna greda nepravilne oblike.

4.3.3.3 Sadni vrt

Sadni vrt vključuje tri ali več skupaj posajenih sadnih dreves. Najdemo ga v dveh od štirih vrtov. Sadni vrt je odmaknjen na rob vrta. V tem delu rastejo samo sadne rastline. Največ je jablan in hrušk. Zasledimo tudi češnje in slive, vendar v manjšem obsegu. Vsa sadna

drevesa so cepljena na srednje bujne podlage, kar pomeni, da zrastejo do 4 m v višino. Razen češnje so cepljene na bujnejše podlage. Drevesa so posajena v ravnih linijah. Starih sort je manj. Prevladujejo novejšje sorte, ki imajo večje plodove in so odporne na nekatere bolezni. V takem sadovnjaku je delo razporejeno skozi vse leto. Spomladi režemo, kasneje redčimo plodove, sledi dozorevanje zgodnjih in nato še poznih sort. Zgodnje sorte so uporabne, zato jih obirajo vsakodnevno za sprotno uporabo. Potrebno je zatirati bolezni in škodljivce ter dognojevati. Košnja je otežena, ker spodnje veje izraščajo nizko. V naših primerih je bila višina izraščanja vej okrog 70 cm.

Od 4 analiziranih vrtov imajo 3 vrtovi sadni vrt, 1 vrt ga nima (preglednica 15).

Preglednica 15: Prisotnost sadovnjakov v modernih vrtovih.

Sadni vrt	Število vrtov
Formalni (v ravnih linijah)	3
Ni sadnega vrta	1

4.3.3.4 Trata

Trata je samostojen element v vrtu. Nahaja se v vseh štirih vrtovih. Ima uporabno in okrasno vrednost. Trava je nizko košena. Kosijo jo enkrat tedensko. S tem dosežejo lepo, gosto travo. V trati ni širokolistnega plevela, kot sta regrat in trpotec. Sredi trate raste večje drevo. Obdana je z okrasnimi gredami. Rob med travo in gredo je manjši jarek ali leseni čoki. Travnj rob preprečuje razraščanje trave na gredo (slika 15).

Slika 15: Lepo negovana trata.

4.3.3.5 Zelenjavni vrt

Zelenjavni vrt je v bližini hiše vendar na mestu, kjer ni viden. Stoji na sončni legi. Ograjen je z žičnato ograjo. V njem je zeliščni vrt. Okrasnih rastlin v zelenjavnem vrtu ni. V vseh

štirih vrtovih imajo urejen manjši zelenjavni vrt. Poleg tradicionalnih zelenjavnih vrst v njem rastejo tudi novejšje vrste zelenjave (preglednica 16).

Preglednica 16: Zelenjadnice, ki jih gojijo v modernih zelenjavnih vrtovih.

Slovensko ime	Latinsko ime
Kitajski kapus	<i>Brassica rapa</i> L.
Paprika, feferoni	<i>Capsicum annuum</i> L.
Jajčevce	<i>Solanum melongena</i> L.
Špargelj	<i>Asparagus officinalis</i> L.
Brokoli	<i>Brassica oleracea</i> L.

4.3.3.6 Skalnjak

V treh modernih vrtovih so urejeni skalnjaki. Pravi skalnjak je iz skal, kamenja in peska. Njegova lega je sončna. Iz razpok med skalami rastejo rastline, ki ne potrebujejo veliko vode, zemlje in prenesejo visoke temperature. Take skalnjake lahko vidimo v naravi. Domači skalnjaki so povsem drugačni. Lega je sončna ali polsenčna. Na zemljo so položene skale, večji, manjši kamni in prodniki. Med njih je gosto nasajenih več vrst trajnic in grmovnic, ki prekrijejo kamenje. Najpogosteje v domačih skalnjakih rastejo blazinaste trajnice, ki imajo nizko rast.

4.3.3.7 Vodni vrt

Slika 16: Vodni vrt z betonsko osnovo.

V modernejših vrtovih se pogosto dodaja vodo kot okrasni element v vrtu (slika 16). Ima pomirjujočo funkcijo. Dva od štirih obiskanih vrtov imata urejen ribnik, v katerem so ribe in rastline. Prvi je betonski, pri drugem pa je osnova folija. Oba sta nepravilnih oblik. Ob vodi imata urejeno počivališče. Pri enem je preprosta klop, pri drugem sedežna garnitura. Ob vodni površini ni urejenega močvirnega rastišča, zato sta ribnika obsajena z rastlinami, ki so izbrane po okrasni vrednosti in ne po vrsti rastišča (preglednica 17).

Preglednica 17: Zastopanost različnih tipov ribnikov v modernih vrtovih.

Tip ribnika	Število vrtov
Ribnik na foliji	1
Betonski ribnik	1
Vodni vrt ni prisoten	2

4.3.3.8 Rastline v modernem vrtu

V modernih vrtovih je veliko več okrasnih rastlin kot v tradicionalnih. Pojavljajo se nove vrste in sorte rastlin. Na obliko rastlin se močno vpliva z rezjo. S cepljenjem na visoka debla in z rezjo so številne rastline dobile videz manjšega drevesa ali bonsaja. Vse več je eksotičnih rastlin, ki pri nas ne prezimijo (preglednica 18) (Strgar, 2007).

Preglednica 18: Popis najpogostejših okrasnih rastlin v modernih vrtovih (The international Plant ..., 2009)

Slovensko ime	Latinsko ime
Trajnice	
Miskant	<i>Miscanthus sinensis</i> Andersson
Hosta	<i>Hosta sp.</i>
Veternica	<i>Anemone hupehensis</i> Lemoine
Hermelika, homuljica	<i>Sedum spectabile</i> Boreau
Hevhera	<i>Heuchera L.</i>
Šaš	<i>Carex sp.</i>
Jesenske astre	<i>Aster lateriflorus</i> Britton.
Rman	<i>Achillea millefolium L.</i>
Perjanka	<i>Pennisetum alopecturoides</i>
Bilnica	<i>Festuca pallens</i> Host
Gavra	<i>Gavra sp.</i>
Sivka	<i>Lavandula angustifolia L.</i>
Baklasta lilija	<i>Kniphofia</i> Moench.
Bergenije	<i>Bergenia cordifolia</i> Sternb.

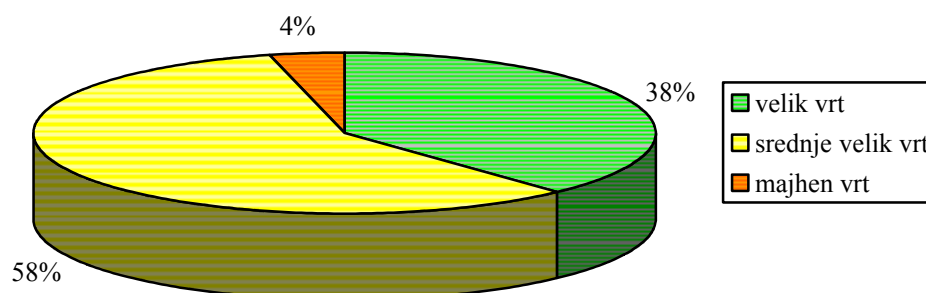
se nadaljuje

nadaljevanje

Slovensko ime	Latinsko ime
Enoletnice	
Sončnice	<i>Helianthus annuus</i> L.
Poletne astre	<i>Callistephus chinensis</i> L.
Bodalica	<i>Stipa capillata</i> L.
Čebulnice in gomoljnice	
Lijatris	<i>Liatris spicata</i> Willd.
Narcise	<i>Narcissus</i> L.
Hijacinte	<i>Hyacinthus</i> L.
Okrasni luk	<i>Allium</i> L.
Tulipani	<i>Tulipa</i> L.
Grmovnice	
Kosteničevje	<i>Lonicera nitida</i> E. H. Willson
Hortenzija	<i>Hydrangea</i> L.
Pušpan	<i>Buxus sempervirens</i> L.
Trdoleska	<i>Euonymus fortunei</i> Hand. –Mazz.
Lovorikovec	<i>Prunus laurocerasus</i> L.
Dren	<i>Cornus alba</i> L.
Zvita leska	<i>Corylus avellana</i> 'Contorta' L.
Plezalke	
Bršljan	<i>Hedera helix</i> L.
Klematis	<i>Clematis</i> L.
Divja trta	<i>Parthenocissus tricuspidata</i> Planch.
Glicinija	<i>Wisteria floribunda</i> Willd.
Iglavci	
Brin	<i>Juniperus horizontalis</i> (različne sorte)
Ruševje	<i>Pinus mugo</i> Turra
Klek	<i>Thuja occidentalis</i> L.
Okrasno drevje	
Pahljačasti javor	<i>Acer palmatum</i> (različne sorte)
Povešava vrba	<i>Salix caprea</i> L.
Okrasna jablana	<i>Malus floribunda</i> Siebold ex Van Houtte

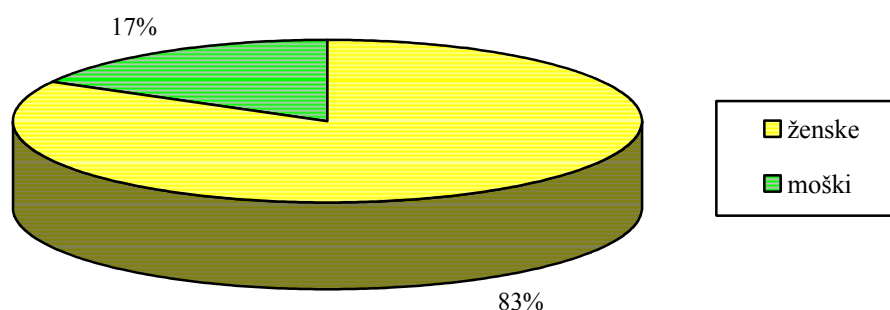
4.4 ANKETA

Zaradi velikih prvotnih parcel je majhnih vrtov (do 5 arov) na opazovanem območju le 4 %. Takšne vrtove lahko večinoma najdemo le v mestu, kjer je gostejša poseljenost. Največ, kar 58 %, je srednje velikih vrtov (od 5 do 20 arov). 38 % je velikih vrtov, ki zavzemajo več kot 20 arov (slika 17).

Slika 17: Razdelitev analiziranih vrtov po velikosti.

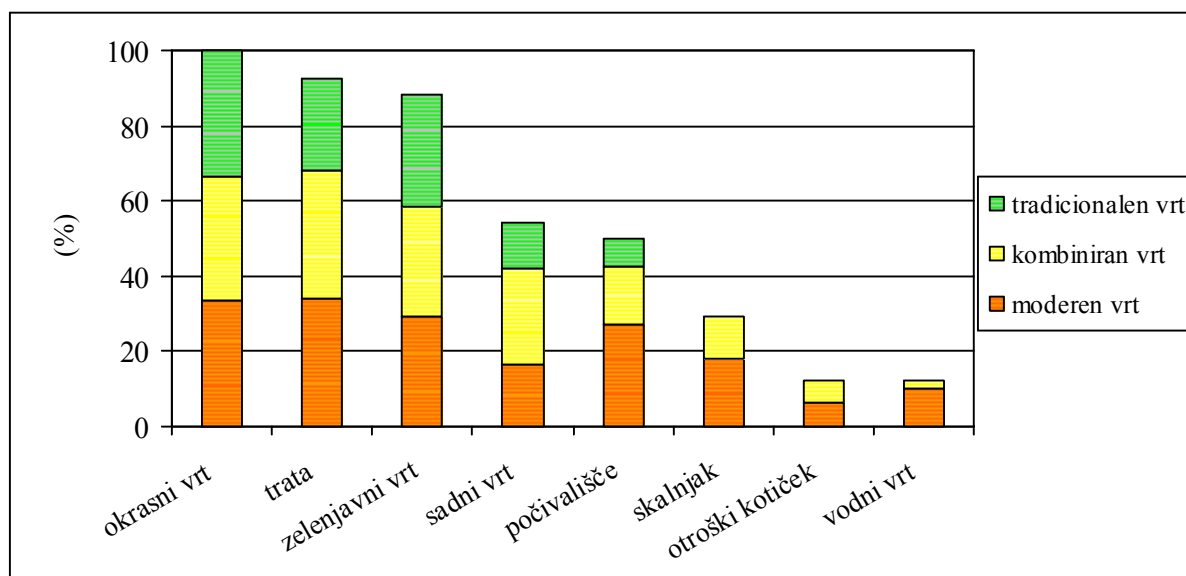
Kar 83 % urejajo ženske. Ker imajo mladi pogosto zaposlitev za polni delovni čas, so za urejanje okolice zadolženi predvsem starejši družinski člani, ki imajo več prostega časa. Veliko ljudi se je začelo zanimati za okolico in urejanja vrtov v poznejših letih. Ker niso zaposleni, jim to predstavlja popoldanski hobi, sprostitev in rekreacijo (slika 18).

Slika 18: Opravljanje vrtnih del glede na spol.

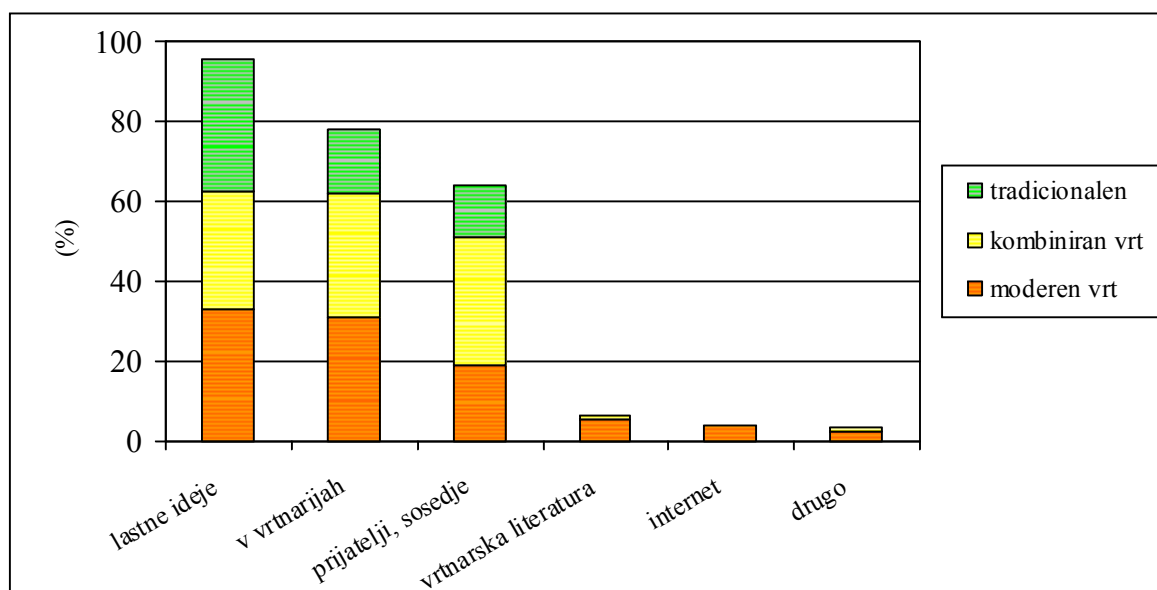
Vrtovi ob kmečkih domačijah so veliki v povprečju od 5 do 25 arov, vendar le malokdo ureja vse zemljišče. Okoli 40 % tega zemljišča je namenjenega trati, ki ji v zadnjih letih pripisujejo velik pomen. Namenjena je rekreaciji, igri otrok in odraslih in je tisti del vrta, v katerem ljudje preživijo največ prostega časa. Ostalo zemljišče zavzemajo sadni, zelenjavni in okrasni vrt. V zadnjem času se v vrtovih pojavljajo vodni vrtovi, skalnjaki, zeliščni vrtovi in otroška igrišča.

V vseh obiskanih vrtovih se nahaja okrasni vrt. Trata se nahaja v 93 % vrtov, zelenjavni vrt v 88,3 %, sadni vrt v 54 %, počivališče v 50 %, skalnjak v 29,2 %, otroški kotic v 12,5 % in vodni vrt v 12,5 % obiskanih vrtov (slika 19).

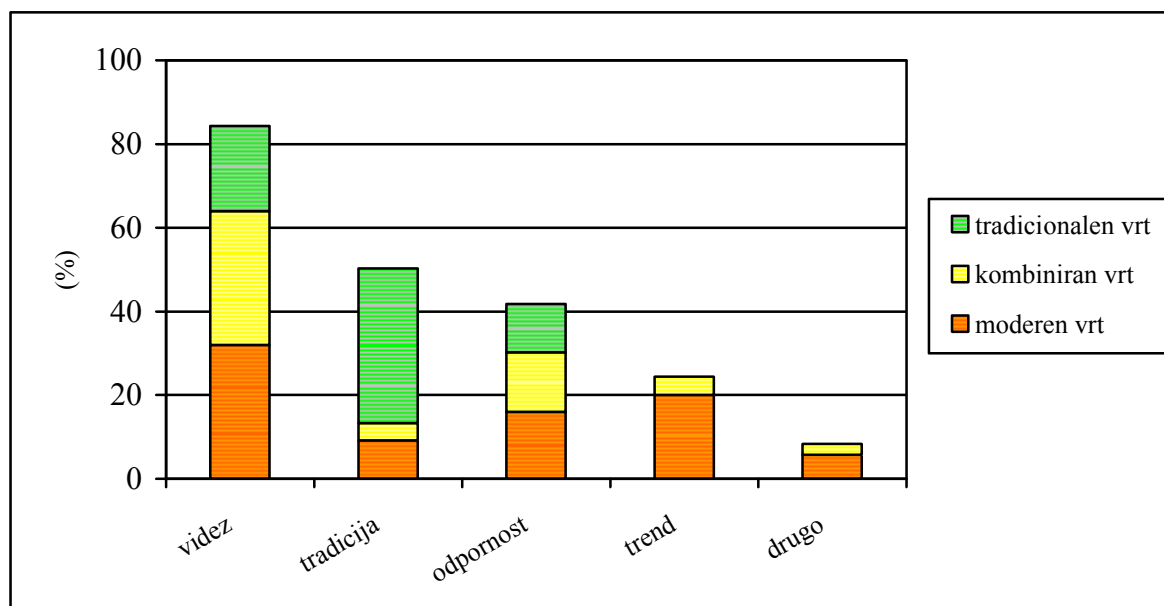
Slika 19: Prikaz zastopanosti funkcionalnih delov v vrtu.

Čeprav je danes veliko ponudnikov idej o zasnovi vrtov, so nekatere ideje le poizkus, da bi posamezni ponudniki prodali rastline in druge tržne izdelke. Še vedno 95,3 % anketiranih ureja vrt po lastnih idejah, malo manj je takih, ki jim zamisli podajajo prodajalci v vrtnarskih centrih in cvetličarnah, kjer kupujejo sadike rastlin; takih je 78 %. 64 % anketiranih dobiva ideje pri prijateljih in večinoma jim ti nudijo tudi sadike iz svojega vrta. Le 6,7 % anketiranih prebira revije in knjige ter iz njih črpa ideje. Iz izgleda vrtov je razvidno, da imajo taki modernejši vrtove ali pa kombinirajo staro z novim. Interneta se, kljub sodobnim časom internetnih povezav, poslužuje le 4,2 % anketiranih. 3,5 % anketiranih dobiva ideje iz drugih virov, kot so televizijske oddaje, vrtnarski sejmi, ogledi vrtov v tujini, ipd. (slika 20).

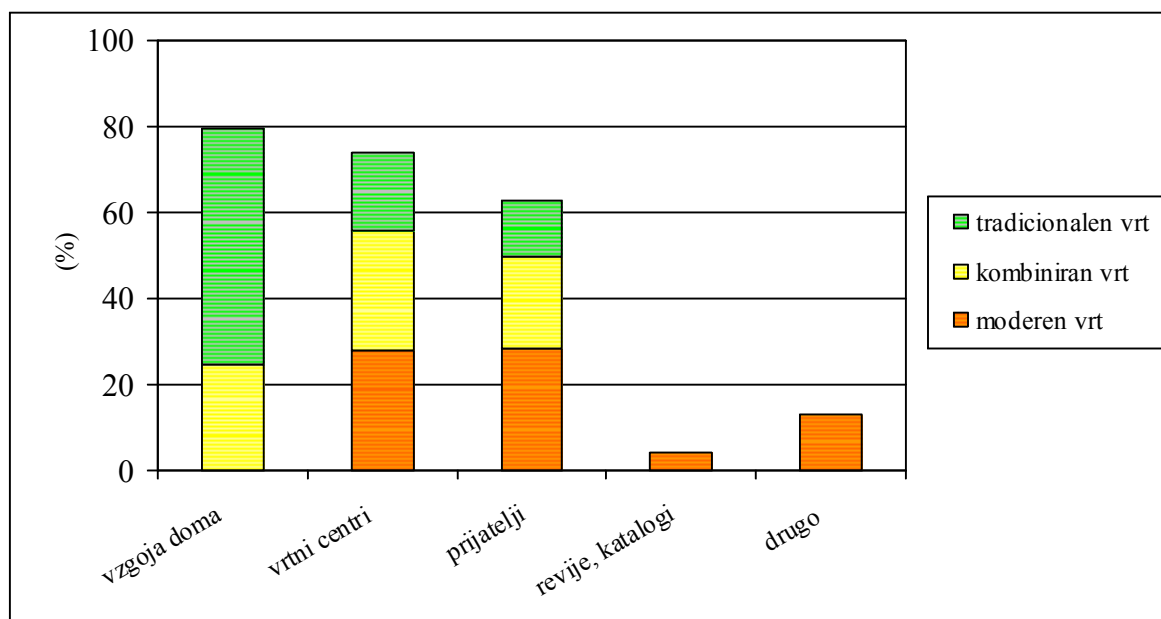
Slika 20: Anketirani po viru idej za ureditev domačega vrta.

Velika večina, to je 80,7 % anketiranih, se odloča za nakup oziroma sajenje rastline v vrt na podlagi izgleda. Pri izbiri prave rastline je tako kot izgled pomembna tudi prilagojenost na naše podnebne in talne razmere. Temu pogosto dajemo drugoten pomen, saj se samo 41,8 % anketiranih ozira na to. 50,3 % anketiranih je odgovorilo, da jim je pomembna tradicija. Vse tradicionalne, stare rastline, ki so jih sadile naše babice so veliko bolj prilagojene na naše razmere in zato lepše uspevajo. 24,4 % anketiranih pri izbiri rastlin sledi vrtnarskim "modnim" trendom (slika 21).

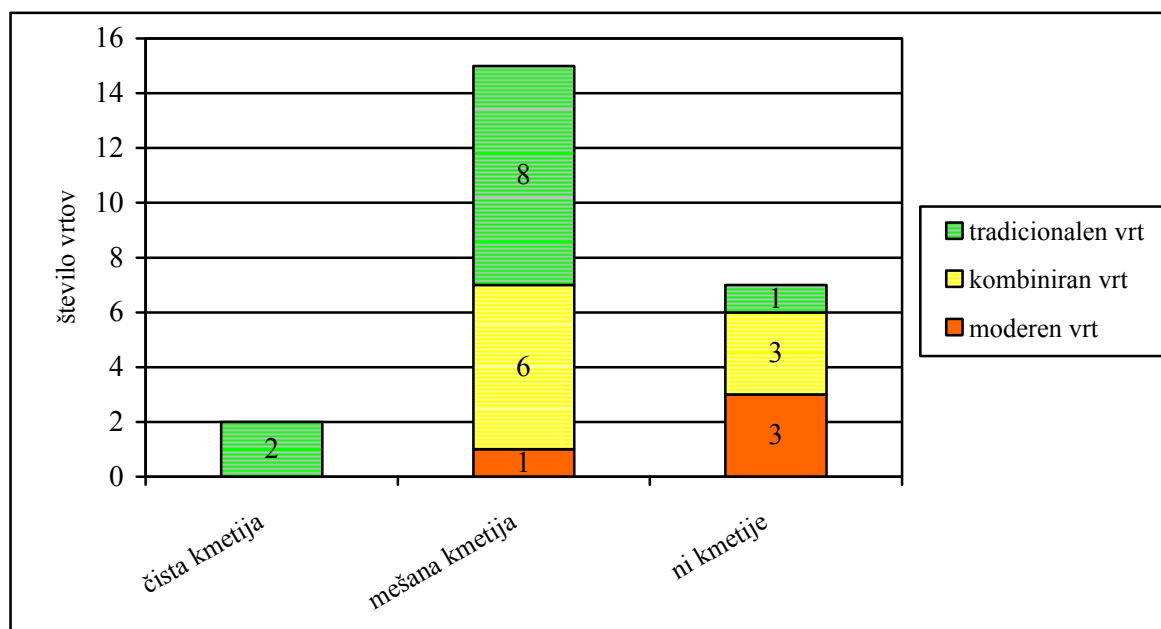
Slika 21: Anketirani po vplivu pri izbiri rastlin.

V starejših vrtovih najdemo veliko rastlin, ki so gojene doma. 79,4 % anketiranih se poslužuje metod razmnoževanja rastlin. Največkrat poteka razmnoževanje z delitvijo matičnih rastlin in s potaknjenci. Tako lahko poceni dobimo novo sadiko. Ker pa je želja po novih vrstah rastlin in velik izbor sort na trgu, se pogosto odločajo za nakup rastlin v vrtnih centrih in cvetličarnah. Tega se poslužuje 73,8 % anketiranih. 62,5 % anketiranih si izmenjuje sadike. To so delale tudi gospodinje v preteklosti. Iz katalogov občasno kupuje samo 4 % anketiranih, saj starejši ljudje raje kupijo tisto, kar lahko vidijo (slika 22).

Slika 22: Anketirani po nabavnem viru rastlin.

V ribniški dolini se je kmetijstvo začelo opuščati. Ljudje so začeli hoditi v službe in zelo redki se še vedno ukvarjajo s čistim kmetijstvom. Pri raziskavi smo popisali 1 čisto kmetijo, 12 kmetij je mešanih, 11 domačij je svojo kmetijsko dejavnost popolnoma opustilo (slika 23).

Slika 23: Obiskane domačije po socioekonomski sestavi.

5 RAZPRAVA IN SKLEPI

Na podlagi raziskave smo prišli do ugotovitve, da se vrtovi med seboj močno razlikujejo tako po vizualnem kot funkcionalnem vidiku. Lepo urejen, ohranjen tradicionalni vrt smo zasledili na Škrabčevi domačiji, zato smo ga primerjali z vsemi obiskanimi vrtovi. Predstavljal nam je merilo, kakšni so bili vrtovi včasih. Ugotovili smo, da je le malokateri vrt, na analiziranem območju, lepo urejen po zgledu tipičnega tradicionalnega vrta. Celotno ohranjenih tradicionalnih vrtov najdemo v ribniški dolini zelo malo. Navadno zasledimo le dele vrtov, ki opominjajo na nekdanj lep podeželski vrt. Zаметke takih vrtov najdemo ob starih, že skoraj zapuščenih hišah, vendar pa ti vrtovi niso urejeni.

Na urejenih kmečkih domačijah, ki so kljubovale času, je še mogoče imeti pregled, katere rastline so bile nekoč razširjene v kmečkih vrtovih in katere so s časom izgubile svoj prostor v vrtu. Nemalo je takih, ki še vedno krasijo okolico kmetij in dajejo s svojo okrasno vrednostjo pristno podobo podeželja.

5.1 PRIMERJAVA VRTOV NEKOČ IN DANES

V vrtovih je tekom let nastalo veliko sprememb, ki so pustile večje ali manjše posledice in so se tako oddaljili od pristnega izgleda tipičnega starega vrta. Po pripovedovanju starejših domačinov smo si ustvarili podobo starega tradicionalnega vrta in ga primerjali s sedanjo podobo vrta. Eno večjih sprememb sta doživela "gartelc" in dvorišče.

V današnjem času se je funkcija vrtov spremenila. Prešla je iz uporabne v okrasno. Iz prostora, ki je včasih pomenil delo in preživetje, v prostor kjer se sprostimo, družimo in nabiramo energijo za družinske in službene obveznosti.

Hiše so po zadnji vojni obnovljene in delno modernizirane. Med njimi je precej eno in dvonadstropnih. Gospodarska poslopja, zlasti skednji in kozolci, so se v glavnem umaknili novim stavbam.

Včasih so bile kmetije samooskrbne, danes pa je kmetijstvo na tem območju že skoraj izumrlo. Na nekdanjo kmetijo opozarjajo gospodarski objekti, ki so sedaj prazni ali pa se je njihova namembnost spremenila. Okolica opuščenih kmetij se je s časom preoblikovala po zmožnostih in potrebah njihovih lastnikov. Zaradi celodnevnne zaposlenosti mladih, le ti nimajo dovolj časa za vrt, zato to postorijo starejši družinski člani. Kjer so kmetijsko dejavnost opustili zaradi nezmožnosti upravljanja s kmetijo zaradi starosti, se tudi okolica kmetij ni bistveno spremenila.

V preteklosti je bila skrb za urejanje vrta žensko opravilo. Moški so opravljali pri hiši težaška dela. Mnogo moških je bilo zdomarjev, ki so po svetu hodili prodajat suho robo. Danes se je status ženske v svetu spremenil, vendar je ženska vloga pri domačiji še vedno nenadomestljiva. Gospodinje še vedno urejajo okolico po starih navadah, gospodarji pa pripomorejo z lesenimi dodatki, kot so klopi, lesene opore, pergole, ipd. in s tem dodajo dodatno vrednost vrtu.

Ohranjanje urejenega okolja domačije je želja vseh anketiranih. V modernih vrtovih se dogaja veliko več sprememb kot v tradicionalnih vrtovih. V modernih vrtovih vsako leto dodajo ali zamenjajo katero od rastlin, ker so v njem posledice zimskega mraza in poletne suše veliko večje in opaznejše. Na to vpliva že omenjena odpornost rastlin, ki je nove sorte nimajo. V teh vrtovih so rastline gosto posajene, zato se hitro preraščajo in jih je potrebno rzasaditi. S časom se dodajajo novi elementi, kot so skalnjaki in pergole (preglednica 19).

Preglednica 19: Izgled vrtov, na območju ribniške doline, nekoč in danes.

NEKOČ	DANES
Okrasni vrt, imenovan "gartelc", leži ob hiši in je obrnjen proti cesti. V njem poleg okrasnih rastlin gojijo zelenjavo in zelišča. Veliko je cvetočih rastlin za rezanje. Stare sorte okrasnih rastlin.	Okrasni vrt se razteza po celem vrtu. Je glavna prvina sodobnega vrta. V njem se prepletajo okrasne grmovnice, trajnice in okrasna drevesa, manj je enoletnic. Okrasne rastline so posajene v gredah. Veliko je zelenih rastlin, ki niso okrasne v cvetju. Prevladujejo nove sorte okrasnih rastlin.
Dvorišče je peščeno ali zatravljeno. Na zatravljenem je speljana kolovozna pot. Na dvorišču raste veliko listopadno drevo.	Dvorišče je tlakovano ali asfaltirano. Dvoriščenega drevesa ni.
Sadni vrt je umaknjen ob rob parcele, ali celo na drugi parceli. V njem rastejo visokodebelna drevesa. Največ je jablan in hrušk. Nekaj tudi sliv. Drevje ni posajeno v ravnih linijah. Posajene so stare sorte sadnega drevja.	Sadni vrt je na robu parcele. Drevesa so nizkorastoča. Posajena so v linijah. Prevladujejo nove sorte sadnega drevja. Največ je jablan. Hruške rastejo v špalirju. Češnje in slive rastejo posamično.
Zelenjavni vrt je ograjen prostor z lesenim plotom. Na njem raste zelenjava, zelišča, dišavnice in okrasne rastline za rezanje. Razdeljen je na grede.	Zelenjavni vrt je ograjen z žičnato ograjo ali pa ograje sploh ni. V njem rastejo zelenjava in dišavnice. Razdeljen je na grede.
Travna površina ni samostojna funkcionalna enota. Na njej rastejo sadna drevesa, okrasne grmovnice, kupčki trajnic. Kosijo jo enkrat na tri tedne. V njej rastejo travniške rastline in trave.	Trava je samostojna funkcionalna enota. Na njej posamič raste večje drevo. Trata je nizko košena. V njej rastejo samo primerne trave glede na lego in funkcionalno vrednost. Plevel zatirajo fizično ali kemično.
Brajda se vzpenja po stanovanjskem ali gospodarskem objektu. Rastejo samorodnice. Opora je lesena.	Brajde ni oz. se zelo redko pojavlja. Namesto vinske trte rastejo cvetoče okrasne vzpenjavke ali divja vinska trta. Opora je kovinska in žičnata.
Drugih grajenih prvin ni.	Vsebuje nove grajene prvine, kot so skalnjaki, vodni vrtovi, otroška igrišča, paviljoni, ipd.

5.2 VZROKI ZA PREOBLIKOVANJE KMEČKIH VRTOV V SODOBNE

V času kapitalizma so stvari pričele izgubljati svoj pomen. Vse se je začelo vrteti v slogu: "Več je lepše in staro ni dobro." Kar pa ne drži popolnoma. V tradiciji novosti niso zaželeni in njihov vpliv je ravnoproten zelenemu. Tudi kmečkih vrtov se je dotaknil nov slog življenja in v njih pustil neizbrisani pečat. Kar je enkrat pozabljeno, se le s težko obnovi.

Kar nekaj od opazovanih domačij je z leti začelo opuščati kmetijstvo. Nekatere so ga že povsem opustile, kar se, kot posledica, kaže tudi v urejenosti okolice domačije. S časom se je tudi funkcija vrtov spreminjala, kar je povzročilo, da je razvoj urejanja okolice domačij tako raznolik.

Zaradi slabih razmer kmetovanja in potrebe po denarju so ljudje odšli v službe in v celoti ali vsaj delno opustili kmetijsko panogo. Zaradi celodnevnih službenih in družinskih obveznosti jim zmanjkuje časa za urejanje okolice hiše. Poslužujejo se "instant" vrtov, v katerih ni potrebnega veliko dela. Sadijo predvsem trajnice in okrasne grmovnice, ki ne potrebujejo toliko nege kot enoletnice. Dvorišča so tlakovali, ker je peščena, ob neredni negi, preraščala trava. Za lažjo košnjo so okrasne rastline začeli saditi v grede. Trata je postala samostojna prvina, namenjena druženju in igri. Za zatiranje plevela v gredah in na travi se vse več ljudi poslužuje herbicidov. Tudi bolezni, ki se na novih sortah pojavljajo še v večjem številu, zatirajo s fitofarmaceutskimi sredstvi. Lesene ograje so zamenjale žičnate, ker so trajnejše. Zaradi želje po zasebnosti je vrt obdan z živo mejo. Po navadi je tako visoka, da ustavi poglede mimoidočih. Na novo posajene žive meje so pogosto zimzelene. Zaradi ograjevanja se zgublja stik s sosedi in se krhajo medsosedski odnosi. Prostor, kjer je včasih preraščala vinska trta, je sedaj preraščen s cvetočimi vzpenjavkami, ker vinska trta v ribniškem podnebju ne uspeva najbolje. Zaradi vse večje ponudbe okrasnih rastlin se spreminja izbor rastlin v vaških vrtovih. Nove sorte izpodrivajo stare, kar pogosto privede do tega, da rastline zaradi svojega izgleda delujejo kot tujek v vrtu. Oblika rasti, listov in barva cvetov se ne sklada z okolico. Le v malokaterem vrtu je opaziti rastline, ki sodijo skupaj. Če jih ljudje izberejo samo po izgledu, jim lahko vsako leto rastline pomrznejo ali pa se na njih pojavijo ožigi od sonca, ker ne rastejo na pravem mestu. Le malokdo se ozira na to, da jih napadajo bolezni in ne prezimijo v naših podnebnih razmerah. Veliko rastlin je cepljenih. Vse več ljudi se orientira po vrtnarskih revijah, v katerih predstavljajo vrtove za mesta, ali za v druge dežele. Sicer so lepi, vendar se ne skladajo s krajino podeželja. Zasedili smo, da so posamezne rastline v eni vasi velikokrat zastopane, v drugi vasi jih pa ni, kar kaže na to, da si sosedje med seboj izmenjujejo rastline in ideje o zasaditvah.

5.3 VIZIJA ZA PRIHODNOST

Tradicionalni vrtovi bi se morali ohranjati in obnavljati po starih zasnovah. Vsaka regija ima posebnosti, ki jih ni za zanemariti. Vsi bi morali negovati svoje tradicije in ne prevzemati drugih.

Ko se odločamo, ali bi vrt ohranili ali bi celotnega obnovili in spremenili, je pogosto boljša prva možnost, saj je v vsakem vrtu drevo ali grm, ki ga je vredno ohraniti. S tem dosežemo, da vrt v prvih letih ni pust in ohranjamo tradicionalne rastlinske vrste. Ko izbiramo nove vrste rastlin najprej premislimo, kje bo njihov prostor in kakšne so rastne razmere, šele nato se odločimo za nakup. Pri izboru sort rastlin bi morali upoštevati tudi skladnost z okoljem. Če nimamo znanja in občutka, kako bi uredili vrt, nam je lahko v pomoč star način sajenja. V preteklosti je vsaka rastlina imela svoje mesto z namenom. Če hočemo pomladiti vrt, je najbolje, da rastline zamenjamo z mlajšimi, vendar ohranimo iste vrste. Morali bi se zavedati, da je najlepša rastlina tista, ki ji ugajajo klimatski in talni dejavniki ter se sklada z okoljem (Strgar, 2004).

6 POVZETEK

Kmečki vrt je pomemben za izgled podeželja in krajine, saj pripomore k domačnosti in urejenemu videzu vasi. Vrt je uporaben in vse kar se nahaja v njem ima svoj namen. Oblikoval se je skladno z razvojem kmetijstva, zato je zanj značilno veliko dvorišče pred stanovanjsko hišo in gospodarskim poslopjem. Sredi dvorišča raste visoko listopadno drevo. Med hišo in cesto je "gartelc", ki služi okrasnemu in uporabnemu namenu. Zelenjavni vrt in visokodebelni sadovnjak sta pomaknjena na rob parcele. Ob stavbi se vije vinska trta. Ograje in poti so iz preprostih naravnih materialov, kot so pesek in les.

V diplomski nalogi smo želeli preučiti prvotno in današnje stanje vrtov v vaseh na območju ribniške doline ter ugotoviti vpliv na njihovo preoblikovanje. Pregledali smo 14 vasi v ribniški dolini in izbrali 24 lepše urejenih vrtov. Razdelili smo jih v tri skupine; tradicionalen, kombiniran in moderen vrt. Razdelili smo jih po izgledu in funkciji. Delež tradicionalnih vrtov je 46 %, delež kombiniranih je 37% in delež modernih vrtov v naši analizi je 17 %. 38 % je velikih vrtov s površino nad 20 arov, 58 % je srednje velikih od 5 do 20 arov in 4 % vrtovi so manjši od 5 arov. Vrtna dela opravljajo predvsem ženske (83 %).

Vse tri tipe vrtov smo razdelili na glavne funkcionalne dele, jih analizirali in popisali rastlinske vrste. V analizo je vključenih 11 tradicionalnih vrtov. Sestavljeni so iz petih delov; dvorišča, "gartelca", sadovnjaka, zelenjavnega vrta in brajde. Dvorišče je peščeno ali zatravljeno. "Gartelc" leži ob južni strani hiše in je ograjen. Žičnato ograjo ima 6 "gartelcev", leseno 4 in 1 "gartelc" ni ograjen. Dvoriščno drevo je oreh ali visokodebelna jablana. V sadovnjaku rastejo stare sorte sadnih dreves. V 7 vrtovih so sadna drevesa posajena okrog hiše in v 4 vrtovih so sadna drevesa posajena v ravnih linijah. Zelenjavni vrt je sestavljen iz zelenjavnega, okrasnega in zeliščnega vrta. V 7 vrtovih, ob stanovanjskem ali gospodarskem objektu, raste vinska trta. 3 vrtovi nimajo brajde, v 1 vrtu raste divja trta. Okrasnih rastlin je manj. Kombiniran vrt nima posebnih značilnosti, saj je kombinacija tradicionalnega in modernega vrta. Analizirali smo 9 kombiniranih vrtov. Ker so po razporeditvi najbolj podobni tradicionalnim, smo jih razdelili po enakem ključu. 5 dvorišč je peščenih, 3 so tlakovana in eno je asfaltirano. Okrasnih rastlin je več in so posajene v grede. Drevesa in grmi rastejo posamič. Sadovnjak je v 7 vrtovih, 2 vrta nimata sadovnjaka. Analizirani moderni vrtovi so 4. Od ostalih dveh se razlikujejo po obliki in zasaditvi. V njem se pojavijo nova funkcionalna področja. Poleg dvorišča, okrasnega, sadnega in zelenjavnega vrta, smo ga razdelili še na vodni vrt in skalnjak. Peščenih dvorišč ni. 2 vrta imata tlakovanega, 1 asfaltirano dvorišče in 1 vrt kombinacijo tlakovcev in asfalta. Dvorišče in travno površino meji robnik. Prevladujejo okrasne rastline. Posajene so v gredice, ki so pravilnih in nepravilnih oblik. Zasaditev je raznolika. Veliko je novih sort rastlin, cepljenih na visoka debela in z rezjo oblikovanih rastlin. V gredah rastejo tudi grmovnice in drevesa. Sadni vrt smo zasledili v 3 vrtovih. Odmaknjen je ob rob vrta. Sadna drevesa so posajena v ravnih linijah. Cepljena so na srednje bujne ali šibke podlage. Prevladujejo nove sorte. Zelenjavni vrt je blizu hiše vendar na mestu, ki ni viden. Okrasnih

rastlin v tem delu vrta ni. Trata je samostojen element v vrtu. Trava je nizko košena in negovana. 2 vrtova imata urejen ribnik. 1 je betonski, pri drugem je osnova folija. Oba sta nepravilnih oblik.

Najpogostejši elementi v vrtu so okrasni vrt, ki se nahaja v 100 % analiziranih vrtov, sledijo trata (93 %), zelenjavni vrt (88,3 %), sadni vrt (54 %), počivališče (50 %), skalnjak (29,2 %), otroški kotichek (12,5 %) in vodni vrt (12,5 %). 95,3 % anketirancev vrt ureja po lastnih idejah, 78 % svetujejo pri nakupu trgovci, 64 % anketiranih dobi ideje pri prijateljih, sosedih ali znancih. 6,7 % iz strokovnih revij in knjig. Iz interneta 4,2 % in 3, 5 % je drugih virov. 80,7 % anketiranim je pri izbiri rastline in zasaditvi najpomembnejši videz, 50,3 % tradicija, 41,8 % odpornost in prilagojenost na klimatske in talne razmere in 24,4 % se jih odloča za novosti (trend). 79,4 % anketiranih goji rastline doma, 73,8 % jih kupi pri trgovcih, 62,5 % dobi sadike od prijateljev. Iz katalogov kupujejo le 4 % anketiranih.

V ribniški dolini se je začelo kmetijstvo opuščati. V raziskavo smo vključili 1 čisto kmetijo, 12 mešanih kmetij in 11 domačij, ki so svojo dejavnost popolnoma opustili. Na čistih kmetijah imajo tradicionalno ali kombinirano urejene vrtove, na polčistih kmetijah in kjer se s kmetijstvom ne ukvarjajo, smo zasledili vse tri vrste vrtov.

7 VIRI

Bernard A. 1999. Okrasni vrt. Ljubljana, Kmečki glas: 351 str.

Courtier J., Davis L., Doobs L., Fish M., Hendy J., Ledward D., Philips S., Swindells P. 2008. Čudoviti vrt: z malo truda do urejenega vrta. Ljubljana, Mladinska knjiga Založba d.d.: 318 str.

Kopač M. 1994. Ureditev okolja kmečke domačije. Ljubljana, Kmečki glas: 45 str.

Košti J. 2006. Funkcija in videz kmečkih vrtov v Prlekiji. Diplomsko delo. Ljubljana, Biotehniška fakulteta: 49 str.

Kovačec M. 2004. Izbor in uporaba rastlin za kmečke vrtove na ptujskem polju. Diplomsko delo. Ljubljana, Biotehniška fakulteta: 56 str.

Marušič I. 1998. Kraške krajine notranje Slovenije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor RS, Urad za prostorsko planiranje: 136 str.

Martinčič A., Wraber T., Jogan N., Ravnik V., Podobnik A., Turk B., Vreš B. 1999. Mala flora Slovenije. 3. izdaja. Ljubljana, Tehniška založba Slovenije: 845 str.

Noorduis K. T. 1997. Enciklopedija vrtnih rastlin. Ljubljana, Tehniška založba Slovenije: 323 str.

Revit katalog, Projekt Ribnica. 1994. Ribnica, Izvršni svet Skupščine občine Ribnica: 127 str.

Ribnica / ribnica danes.

<http://www.ribnica.si> (26.mar.2009)

Rode J. 2001. Zeliščni vrt domača lekarna. Ljubljana, Kmečki glas: 231 str.

Rozman I., Zupančič T., 1987. Knjiga o vrtu: vse o bivalnem in biološkem vrtu. Ljubljana, Založba centralnega zavoda za napredek gospodinjstva: 250 str.

Satelitska slika.

http://www.kam.si/component/option,com_google_maps/Itemid,0/category,22/zoom,8/cater,8/. (03.apr.2009)

Savnik R., Planina F., Šifrer Ž. 1971. Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana, Državna založba Slovenije: 571-578 str.

Strgar J. 2001. Vrt in vrtna kultura. Celovec, Moharjeva družba: 175 str.

Strgar J. 2004. Moj vrtni svet. Celje, Moharjeva družba: 197 str.

Strgar Satler B. 2007. Sto trajnic na Slovenskem. Ljubljana, Prešernova družba: 234 str.

Škrabčeva domačija v Hrovači pri Ribnici (04.okt.2008)

http://www.kam.si/etno_kmetije/skrabceva_domacija_v_hrovaci_pri_ribnici.html.

(03.apr.2009)

Štampar F., Lešnik M., Veberič R., Solar A., Koron D., Usenik V., Hudina M., Osterc G.
2005. Sadjarstvo. Ljubljana, Kmečki glas: 416 str.

Štifter A. 2001. Izbor in uporaba drevnine za javne nasade: Učbenik in priročnik za
sonaravno uporabo drevnine. Ljubljana, Zavod za tehnično izobraževanje: 193 str.

The international Plant Names Index 2005.

<http://www.ipni.org/ipni/plantnamesearchpage.do> (10.jul.2009)

Zgodovina.

<http://www.slonep.net/vrt.html> (25.mar.2009)

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorju doc. dr. Gregorju OSTERCU, za mentorstvo in strokovno pomoč pri izdelavi diplomskega dela.

Hvala Tomažu in vsem, ki ste mi pomagali pri izdelavi diplomskega dela.

Hvala tudi moji družini za podporo in pomoč, ki ste mi jo nudili v času študija. Za razumevanje in oporo v težkih trenutkih.

Na koncu hvala vsem prijateljem in znancem, ki ste mi dan za dnem pomagali premagovati vsakodnevne ovire tekom študija.

PRILOGA A

ANKETA

Obhišni vrtovi v ribniški dolini

1. Kako velik vrt imate ob hiši?
 - a) majhen (do 5 ar)
 - b) srednje velik (od 5 do 20 ar)
 - c) velik (nad 20 ar)

2. Kdo ureja vrt?
 - a) ženska _____ let
 - b) moški _____ let

3. Katere funkcionalne dele vsebuje?
 - a) zelenjavni vrt
 - b) sadni vrt
 - c) okrasni vrt
 - d) trata
 - e) počivališče
 - f) otroški kotichek z igrali
 - g) vodni vrt
 - h) skalnjak

4. Kateri del vrta vam največ pomeni in zakaj?

5. Kje dobite ideje za ureditev vrta?
 - a) lastne ideje
 - b) v vrtnarijah
 - c) pri prijateljih
 - d) v vrtnarskih revijah in knjigah
 - e) na internetu
 - f) drugo _____

6. Na podlagi česa izbirate rastline?
 - a) videza
 - b) prilagojenosti na naše podnebne spremembe (odpornosti)
 - c) trenda
 - d) tradicije
 - e) drugo _____

7. Kje dobite nove rastline?
 - a) vzgoja doma
 - b) v vrtnariji ali cvetličarni
 - c) od prijateljev
 - d) naročim iz revij
 - e) drugo _____

8. Kakšen je bil vrt včasih oz. kaj ste v vrtu spremenili?

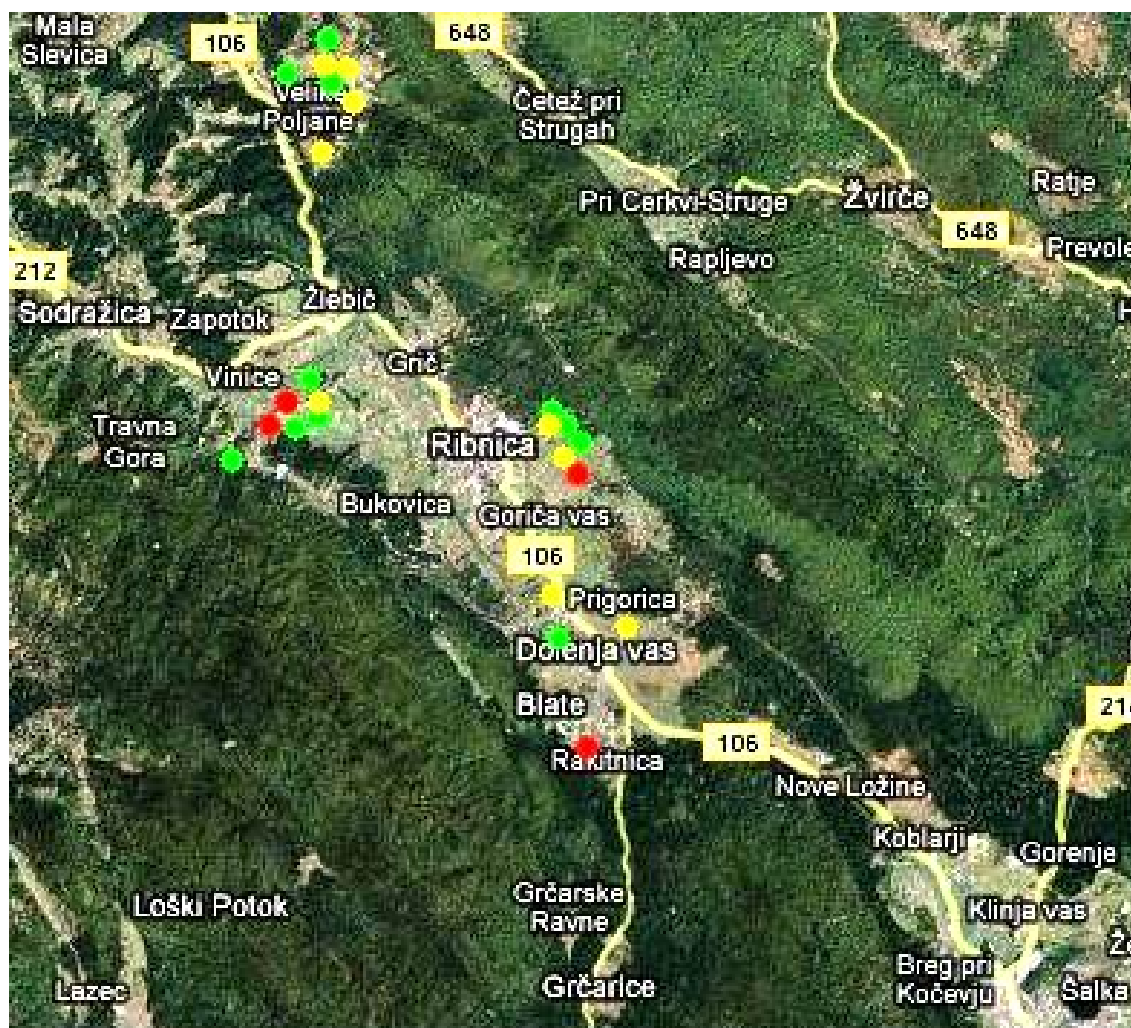
9. Se spomnite katere rastline so v vrtu rastle včasih?

10. Ali se ukvarjate s kmetijstvom in kakšno kmetijo imate?
 - a) čista kmetija
 - b) mešana kmetija
 - c) ni kmetija

11. Kakšne načrte imate v prihodnje s svojim vrtom?
(Ga boste ohranili v taki obliki ali ga boste spremenili?)

PRILOGA B

RIBNIŠKA DOLINA

Dejanski prikaz zastopanosti analiziranih vrtov po vaseh ribniške doline (Satelitska slika ..., 2009).

- tradicionalen vrt
- kombiniran vrt
- moderen vrt